

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Arsenij Baljajev

**Budování běloruského "ekonomického
zázraku": analýza hospodářské politiky**

A. Lukašenka v letech 1994-1998

Bakalářská práce

Praha 2013

Autor práce: **Arsenij Baljajev**

Vedoucí práce: **PhDr. Bohdan Zilynskyj, Ph.D.**

Rok obhajoby: **2013**

Bibliografický záznam

BALJAJEV, Arsenij. *Budování běloruského "ekonomického zázraku": analýza hospodářské politiky A. Lukašenka v letech 1994-1998*. Praha, 2013. 57 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Bohdan Zilynskij, Ph.D.

Abstrakt

Předkládaná bakalářská práce pojednává o průběhu hospodářské transformace v postsovětském Bělorusku a relativním úspěchu ekonomického modelu prezidenta Lukašenka od jeho nástupu do úřadu až do propuknutí finanční krize v Ruské federaci. Práce shrnuje nejdůležitější aspekty sovětského dědictví pro běloruskou ekonomiku, popisuje politické a hospodářské přeměny v nově vznikajícím státě a vzrůstající aspirace prvního běloruského prezidenta na autokratický styl vlády. Bakalářská práce objasňuje důvody pozitivních hospodářských výsledků v Bělorusku v druhé polovině devadesátých let a poukazuje na rizika, spojená s tímto typem ekonomiky. Autor dané práce hledá příčinu zvolení této, v evropském měřítku netypické, cesty hospodářské transformace a přichází k závěru, že byla přímým důsledkem několika navzájem provázaných specifických faktorů.

Abstract

Bachelor thesis focuses in particular on the development of the economic transformation in the post-Soviet Belarus and the relative success of the Lukashenka's economic model since his inauguration to the presidential office until the Russian financial crisis of 1998. The thesis summarizes the most important aspects of the robust influence of the Soviet legacy on the Belarusian economy and describes political and economic changes in the newly established state and soaring aspirations of the first Belarusian President for the creation of the fully autocratic political regime. Further on, there are clarified the causes of positive economic results in the second part of the 1990s. On the other hand, there are stressed the risks interweaved with this sort of economy as well. In the conclusion, it is assumed that the atypical way of transformation was a direct consequence of several interconnected and specific factors.

Klíčová slova

postsovětské Bělorusko, Lukašenko, hospodářská politika, ekonomický zázrak, politická a ekonomická transformace

Keywords

Post-Soviet Belarus, Lukashenka, economic policy, economic miracle, political and economic transformation

Rozsah práce: 97 201 znaků

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu práce PhDr. Bohdanu Zilynskymu, Ph.D. za velice vstřícný přístup, trpělivou revizi mého textu a přínosné připomínky a rady.

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 17. května 2013

Arsenij Baljajev

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno:

Arsenij Baljajev

E-mail:

arsenij.baljajev@gmail.com

Semestr:

Letní

Akademický rok:

2010/2011

Název práce:

Budování běloruského "ekonomického zázraku": analýza hospodářské politiky A. Lukašenka v letech 1994-1998

Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok):

Letní semestr, 2012/2013

Vedoucí bakalářského semináře:

Prof. PhDr. Jaroslav Kučera, CSc.

Vedoucí práce (není povinné):

PhDr. Bohdan Zilynskyj, Ph. D.

Zdůvodnění výběru tématu práce (5 řádek):

V rámci hospodářské transformace postsocialistických států v 90. letech se Bělorusko vydalo jedinečnou cestou, vzdáleně srovnatelnou snad jedině s vývojem v Uzbekistánu. Tento v evropském měřítku zcela specifický fenomén přitom není odpovídajícím způsobem ve vědecké literatuře zmapován, v češtině na toto téma neexistuje žádná obsáhlejší studie. Nermalou roli ve výběru tématu hrál studijní zájem autora o Bělorusko a ekonomickou transformaci postsovětských států.

Předpokládaný cíl (5 řádek):

Cílem bakalářské práce je, kromě zmapování vývoje v zemi po pádu komunismu z politického a hlavně ekonomického hlediska a popsání příčin hospodářského vzestupu země v druhé polovině devadesátých let, najít hlavní důvody toho, proč se země vydala zrovna touto cestou ekonomické transformace a prokázat tezi, že zvolená cesta byla z velké míry dána sovětským dědictvím, a že šlo o přirozené vyústění několika navzájem ovlivněných klíčových faktorů.

Základní charakteristika tématu (10 řádek):

Tržní reformy se s rozpadem Sovětského svazu zaváděly v Bělorusku velice pomalým tempem. S příchodem Aleksandra Lukašenka k moci došlo k postupné přeměně politické i ekonomické struktury Běloruska. Poloprezidentská republika se změnila na republiku čistě prezidentskou, došlo k rozpuštění Nejvyššího sovětu a místo něj byl zřízen dvoukomorový parlament plně pod kontrolou Lukašenka. Ústavní změny si nechal prezident Lukašenko schválit ve dvou referendech v letech 1995 a 1996. Od opatrných ekonomických reforem z počátku devadesátých let došlo k postupnému obratu a stát utužil kontrolu nad ekonomikou. Vzestup hospodářství země v letech 1996 a 1997, dosažený pomocí cíleného státního dotování určitých průmyslových odvětví a navázání těsnějších ekonomických vazeb s Ruskem, byl v porovnání s okolními zeměmi mimořádný. Tento režimem vyzdvihovaný "ekonomický zázrak" ale ukázal svoje slabiny již v roce 1998, kdy došlo v březnu k nucené devalvaci měny a v srpnu na běloruskou ekonomiku tvrdě dolehla finanční krize v Rusku.

Předpokládaná struktura práce (10 řádek):

Práce bude rozdělena do čtyř kapitol. První kapitola shrne hospodářské dědictví po Sovětském svazu a vytkne nejdůležitější faktory pro pozdější průběh ekonomické transformace. Druhá kapitola popíše politický i ekonomický vývoj v zemi od osamostatnění po zvolení Lukašenka prezidentem. Třetí kapitola představí postupné upevňování moci Lukašenka jak v politické, tak i ekonomické rovině. Nastíní důvody, které vedly k hospodářskému vzestupu země po neúspěšném pokusu o částečné reformy a větší koncentraci ekonomiky v rukou státu a především prezidentské administrativy. Poslední čtvrtá kapitola zanalyzuje hlavní důvody, které vedly ke zvolení tohoto osobitého utváření hospodářských přeměn, pokusí se dokázat jejich vzájemnou provázanost a rozhodující vliv na transformační proces.

Základní literatura (10 nejdůležitějších titulů):

Republic of Belarus – Recent Economic Developments (Washington: International Monetary Fund, August 1997).

Belarus: Window of Opportunity to Enhance Competitiveness and Sustain Economic Growth (Washington: World Bank, November 2005).

Vitalii Silitski, "The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka" in Belarus-Russia integration: analytical articles, ed. Valer Bulhakaw (Minsk & Warsaw: Analytical Group, 2003).

Kirk Mildner, „Belarus: Kritische Überlegungen zu Politik und Wirtschaft des Lukaschenko-Regimes,“ Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien 12 (2000).

Leonid Zlotnikov, Natalja Zlotnikova, Problemy ekonomičeskich reform v Belarusi (Varšava: Centr socialno-ekonomičeskich issledovanij, 1996).

Igor Pelipas, ed., Ekonomika Belarusi: tendencii razvitija i osnovnye vyzovy, (Minsk: Issledovatel'skij centr IPM, 2006).

Jurij Ševcov, Objedinennaja nacija. Fenomen Belarusi (Moskva: Evropa, 2005).

Aleksandr Feduta, Lukašenko. Političeskaja biografija (Moskva: Referendum, 2005).

Oleg Łatyszonek, Eugeniusz Mironowicz, Historia Białorusi: od połowy XVIII do końca XX wieku (Białystok: Związek Białoruski w Rzeczypospolitej Polskiej, 2002).

Valer Bulgakau, Plityčnaja gistoryja nezaležnaj Belarusi (Vilna: Instytut Belarustyki, 2006).

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

Úvod	2
1. Sovětské dědictví v běloruské ekonomice	5
2. Od rozpadu Sovětského svazu po prezidentské volby	9
2.1 Politická situace	9
2.1.1 <i>Formování opozice</i>	<i>9</i>
2.1.2 <i>Prezidentské volby.....</i>	<i>11</i>
2.2 Ekonomická situace	13
2.2.1 <i>Kontrola cena a dotace ztrátových sektorů ekonomiky.....</i>	<i>14</i>
2.2.2 <i>Pomalá privatizace</i>	<i>15</i>
2.2.3 <i>Setrvání v rublové zóně a výhody z toho plynoucí.....</i>	<i>16</i>
3. Vláda Aleksandra Lukašenka	18
3.1 Upevnění politické moci prezidenta	18
3.1.1 <i>První referendum a volby do parlamentu</i>	<i>19</i>
3.1.2 <i>Druhé referendum a pokus o odvolání prezidenta</i>	<i>20</i>
3.2 Hospodářská politika Lukašenka	21
3.2.1 <i>Pokus o tržní reformy.....</i>	<i>21</i>
3.2.2 <i>Podřízení bankovního sektoru prezidentovi a znovuzavedení měkkých rozpočtových omezení.....</i>	<i>24</i>
3.2.3 <i>Omezení privatizace a tlak na soukromý sektor</i>	<i>25</i>
3.2.4 <i>Běloruský „ekonomický zázrak“</i>	<i>26</i>
3.2.5 <i>Vliv sblížení se s Ruskem na ekonomický růst Běloruska</i>	<i>28</i>
3.2.6 <i>Devalvace měny a finanční krize v Rusku</i>	<i>30</i>
4. Faktory, formující podobu běloruské ekonomické transformace	32
4.1 Struktura hospodářství zděděná po Sovětském svazu	32
4.2 Nevyhraněnost běloruské národní identity	33
4.3 Politický populismus běloruských elit	35
4.4 Pevné ekonomické propojení s Ruskou federací	35
Závěr	37
Summary.....	38
Použitá literatura	40

Úvod

V době rozpadu Sovětského svazu musely osamostatňující se republiky řešit jako jeden z hlavních problémů hospodářskou transformaci a přechod od systému centrálně plánované ekonomiky k systému ekonomiky tržní. Musely se potýkat především s přerušением silných vzájemných hospodářských vazeb, nastolených sovětským režimem, ale rovněž s nízkou produktivitou práce a s tím spojenou nízkou konkurenceschopností svých výrobků na západních trzích.

Běloruská cesta ekonomické transformace se značně lišila od okolních zemí a v evropském měřítku byl běloruský model zcela unikátní. Na začátku devadesátých let se tržní reformy v Bělorusku prohlubovaly velmi pomalým tempem a spíše se projevovala snaha o konzervaci ekonomického systému ze sovětských dob, pouze na základě přizpůsobení se nově vzniklé situaci na mezinárodním trhu. Po vítězství Aleksandra Lukašenka v prvních prezidentských volbách došlo k postupnému utužení autokratických tendencí jak v politické rovině, tak v rovině ekonomické. Ačkoliv po roce 1995 docházelo k omezování tržních prvků, běloruské hospodářství zaznamenalo neobvykle vysoký růst, což bylo příznivci režimu nazýváno „ekonomickým zázrakem“.

Tato bakalářská práce si klade dva hlavní cíle. Primárně jde o zmapování postsovětského vývoje Běloruska, a to jak v politické, tak i ekonomické sféře, neboť mezi těmito sférami podle autora docházelo v minulosti k silné interferenci. Hlavní důraz práce bude kladen na počátek funkčního období Lukašenka mezi rokem 1994, tedy nástupem do prezidentské funkce, a rokem 1998, kdy se projeví první potíže režimu v ekonomické oblasti. Sekundárním cílem této práce je objasnění příčin, které stály za zvolením tohoto specifického ekonomického modelu. Autor této práce bude vycházet z hypotézy, že vývoj běloruského hospodářství byl logickým výsledkem několika hlavních, vzájemně provázaných a ovlivněných faktorů, definujících tehdejší běloruskou společnost a ekonomiku.

Práce je členěna do čtyř kapitol. První kapitola shrnuje dědictví, které převzala běloruská ekonomika ze sovětské doby, a pokouší se poukázat na nejdůležitější aspekty, které měly výrazný vliv na pozdější události v zemi. Druhá kapitola popisuje politický a hospodářský vývoj v zemi od počátků samostatnosti Běloruska po první prezidentské volby. Třetí kapitola se zaměřuje na upevňování moci Lukašenka v politické i hospodářské dimenzi a na rozbor samotného „ekonomického zázraku“ před r. 1998, kdy

došlo k devalvaci běloruské měny a k finanční krizi v Rusku. Čtvrtá kapitola analyzuje hlavní příčiny nestandardního směru běloruské hospodářské transformace.

Metodologicky je práce jedinečnou případovou studií založenou na kompilaci zdrojů a jejich syntéze. V prvních třech kapitolách jde o chronologickou historickou a ekonomickou analýzu, čtvrtá kapitola se pokouší vybrat a analyzovat hlavní prvky společenského a hospodářského diskurzu země ve zkoumaném období. V práci bude použita transliterace běloruských osobních jmen dle jejich ruských přepisů.

Práce čerpá z primárních i sekundárních zdrojů. Jako primární zdroje byly využity statistické bulletiny a přehledy Mezinárodního měnového fondu, Světové banky, Evropské banky pro rekonstrukci a rozvoj, Národní banky Běloruska a jiných institucí. Přestože je přesnost údajů běloruské oficiální statistiky často zpochybňována,¹ práce se jich bude držet, stejně, jak to činí i výše zmíněné instituce. Práce rovněž využívá právní akty typu prezidentských dekretů, ale i hospodářské programy běloruských vlád, které jsou často dohledatelné na webu.

Ze sekundárních zdrojů byly pro práci největším přínosem ekonomické analýzy předních odborníků na běloruskou ekonomiku, jímž byl Vitalij Silitskij² a stále je Leonid Zlotnikov.³ Jde o představitele ekonomického liberalismu, kteří se staví k Lukašenkovu hospodářskému modelu značně kriticky. Přestože je leckdy třeba posuzovat jejich názory s určitým kritickým odstupem, poukazují velice přesně na rizika i negativa nastoleného trendu. Z dalších publikací byly pro práci velmi přínosné sborníky *Ekonomika Belarusi: Tendencii razvitiya i osnovnye vyzovy* od Igora Pelipase, ve kterém jsou představeny ekonomické analýzy týkající se různých aspektů od předních běloruských autorů, *Contemporary Belarus: Between democracy and dictatorship* od Eleny Korostelevy, Colina Lawsona a Rosalindy Marsh, popisující jak

¹ Belarus: Window of Opportunity to Enhance Competitiveness and Sustain Economic Growth (Washington: World Bank, 2005), 2-3. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/8351> (poslední přístup 11. května 2013); Александр Чубрик, «Десять лет роста ВВП в Беларуси: факторы и перспективы» в *Экономика Беларуси: тенденции развития и основные вызовы*, ред. Игорь Пелипас (Минск: Исследовательский центр ИПМ, 2006), 4-24.

² Vitalij Silitskij zemřel v roce 2011 ve věku pouhých 38 let. V práci jsou nejvíce využity studie: "The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka" in *Belarus-Russia integration: analytical articles*, ed. Valer Bulhakaw (Minsk & Warsaw: Analytical Group, 2003) a "Explaining post-communist authoritarianism in Belarus" in *Contemporary Belarus. Between democracy and dictatorship*, ed. Elena Korosteleva, Colin Lawson and Rosalind Marsh (London: Routledge, 2003).

³ Z článků Leonida Zlotnikova byly pro práci nejdůležitější práce: *Проблемы экономических реформ в Беларуси* (Varšava: Центр социально-экономических исследований, 1996), *Либерализация экономики Беларуси: необходимость и проблемы*. (Минск: Материалы представительства Всемирного Банка в РБ, 1998), "The Belarusian 'economic miracle' – illusions and reality" in *Back from the cold? The EU and Belarus in 2009*, ed. Sabine Fisher, No. 119 of *Chaillot Paper* (Paris: Institute for Security Studies, 2009).

ekonomická, tak hlavně politická témata vývoje v Bělorusku, a *Rossija i Belorussija: Obsčestva i gosudarstva* od Dmitrije Furmana, shrnující rozličné aspekty rusko-běloruských vztahů z běloruského pohledu. Politický přehled podávají publikace Olega Łatyszzoneka a Eugeniusze Mironowicze *Historia Białorusi: od połowy XVIII do końca XX wieku* a Valerije Bulgakova *Palityčnaja gistoryja nezaležnaj Belarusi*. Cenným svědectvím jsou i politické biografie bývalých členů týmu Lukašenka, kteří z různých příčin přešli do opozice. Z těch je potřeba vyzdvihnout publikaci Aleksandra Feduty *Lukašenko: Političeskaja biografija*, psanou beletristickým stylem, přesto nabízející velmi podrobné svědectví o dobových událostech, podané „zevnitř“. Opět je ale nutno zachovat určitý kritický odstup s ohledem na možný autorův pocit osobní křivdy. V češtině se moderním dějinám Běloruska věnuje velmi malý počet publikací,⁴ práce proto odkazuje s výjimkou studií Karla Svobody,⁵ Liudmily Volokhavy⁶ a Luboše Veselého⁷ pouze na cizojazyčnou literaturu.

⁴ Z knižních publikací stojí za zmínku publikace *Dějiny Běloruska* od Gennadije Saganoviče a Zachara Šybieka, vydaná v edici Lidových novin a *Bělorusko* od Miloše Řezníka z edice Stručná historie států. Obě se porevolučním dějinám Běloruska věnují pouze na několika stranách. Samostatnou monografii o současném Bělorusku představuje sborník příspěvků běloruských autorů *Neznámé Bělorusko* od Alese Ancipienka a Valentina Akudoviče.

⁵ Karel Svoboda, „Spolupráce nebo závislost? Vztah běloruské ekonomiky k Rusku,“ *Asociace pro mezinárodní otázky*, 5. února 2007, <http://www.amo.cz/publikace/spoluprace-nebo-zavislost-vztah-beloruske-ekonomiky-k-rusku.html> (poslední přístup 14. května 2013).

⁶ Liudmila Volakhava, „Identifikace běloruského národa v kontextu civilizačního pohraničí,“ *Acta Politologica* No. 1, Vol. 5 (2013).

⁷ Luboš Veselý, „Alexandr Lukašenko – velkoobchod se zbraněmi s.r.o.,“ *Asociace pro mezinárodní otázky*, 5. května 2003, <http://www.amo.cz/publikace/alexandr-lukasenko--velkoobchod-se-zbranemi-sro.html> (poslední přístup 13. května 2013).

1. Sovětské dědictví v běloruské ekonomice

Před druhou světovou válkou představovalo území dnešního Běloruska, rozdělené mezi Polsko a Sovětský svaz Řižskou smlouvou, jeden z nejhudších regionů východní Evropy. Převládající zemědělský charakter a nízkou míru urbanizace tohoto území příliš nepozměnila ani výstavba několika desítek větších průmyslových podniků v sovětské části Běloruska v rámci prvních dvou pětiletok v letech 1928-1937.⁸ Přestože údaje, jako skoro pětinasobný růst průmyslové výroby po skončení první pětiletky nebo trojnásobný počet dělníků pracujících v továrnách po skončení pětiletky druhé, působí imponantně, je třeba si uvědomit, že před rokem 1928 v Bělorusku prakticky neexistoval těžký průmysl a lehký průmysl byl rozvinut v omezené míře.⁹

Druhá světová válka nesmírně zdevastovala běloruské území. Zatímco před válkou žilo na území vymezeném dnešními hranicemi Běloruska 9,2 milionu obyvatel, na konci roku 1944 to bylo 6,3 milionu. Z 270 měst jich bylo 209 zcela zničeno.¹⁰ Běloruská SSR utrpěla největší škody *per capita* ve srovnání s ostatními svazovými republikami, což vzhledem k relativně nízké míře industrializace v BSSR oproti dalším republikám v pořadí, Ruské SFSR a Ukrajinské SSR, vypovídá o bezprecedentním rozsahu škod.¹¹

Poválečná obnova země se stala jedinečným fenoménem, kdy se z jedné z industriálně nejzaostalejších zemí stává země industriálně vysoce rozvinutá. Klíčovým faktorem se pro tento vývoj stala geografická poloha republiky, a to zvláště její východní části. Východní Bělorusko, které můžeme teritoriálně vymezit zhruba v hranicích meziválečné BSSR, se stalo důležitou křižovatkou přepravních tras mezi Moskvou a centrálním Ruskem a hospodářsky nejrozvinutějšími státy východního bloku ve střední Evropě, mezi Leningradem a jihozápadem Sovětského svazu a rovněž mezi přístavy pobaltskými, zejména Rigou, a ukrajinskými, zejména Oděsou.¹² Důležitost tohoto postavení navíc vzrostla v 60. a 70. letech se stavbou ropovodů a plynovodů přes

⁸ V roce 1940 žilo v Běloruské SSR ve městech pouze 21 % populace, pro srovnání v Rusku a na Ukrajině to bylo 34 %. Grigory Ioffe, *Understanding Belarus and How Western Foreign Policy Misses the Mark* (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2008), 106.

⁹ David R. Marples, *Belarus: A Denationalized Nation* (London: Routledge, 1999), 11.

¹⁰ Архивы Беларуси, «Последствия Великой Отечественной войны для Беларуси,» <http://archives.gov.by/index.php?id=697135> (poslední přístup 6. dubna 2013).

¹¹ Grigory Ioffe, "Understanding Belarus: Economy and Political Landscape," *Europe-Asia Studies* Vol. 56, No. 1 (2004): 86.

¹² Юрий Шевцов, *Объединенная нация. Феномен Беларуси* (Москва: Европа, 2005), 88.

Bělorusko ze západní Sibíře do střední a později i západní Evropy.¹³ Proto se východní Bělorusko stalo v poválečné obnově strategicky významným teritoriem a vznikla tu vysoká koncentrace těžkého průmyslu soustředěná do nemnoha klíčových podniků.

Strukturálně byl průmyslový komplex ve východním Bělorusku rozdělen do čtyř hlavních odvětví: strojírenství¹⁴, petrochemie¹⁵, elektrotechniky¹⁶ a černé metalurgie¹⁷. Každé odvětví bylo reprezentováno několika velkými podniky, kolem kterých byla soustředěna veškerá výroba, a na jejichž provoz byly napojeny další menší podniky. Mezi další odvětví patřil zejména textilní průmysl a výroba draselných hnojiv.

Podstatnou vlastností běloruského průmyslu byla jeho značná orientace na export. Více než 80 % výroby bylo směřováno mimo hranice BSSR, přitom v žádné ze zemí východního bloku tento ukazatel nepřekročil hranici 60 %.¹⁸ Značná byla rovněž závislost na importu materiálů a surovin ze zahraničí, především z Ruska a částečně Ukrajiny, u strojírenství to bylo skoro 80 %, v případě petrochemického průmyslu (vzhledem k nedostatku větších vlastních zásob) u ropy 91 % a u zemního plynu 100 %.¹⁹ Přitom tato dvě odvětví tvořila nadpoloviční podíl v běloruském průmyslu.²⁰

¹³ Dalším faktorem bylo to, že na rozdíl od meziválečných let se podél běloruských hranic vytvořila jakási obdoba *cordon sanitaire* v podobě satelitních států Sovětského svazu a tak Bělorusko nebylo přímo ohroženým územím. Ioffe, *Understanding Belarus*, 106.

¹⁴ Strojírenství bylo reprezentováno šesti velkými továrnami: Minským traktorovým závodem (MTZ, největší továrna na traktory v SSSR), Minským automobilovým závodem (MAZ, výroba zejména nákladních automobilů), Mogilevským automobilovým závodem (MoAZ, výroba nákladních automobilů pro stavebnictví), Gomelským závodem zemědělské techniky (Gomselmaš), Minským závodem tahačů (MZKT, nákladní tažná vozidla zejména pro zbrojní průmysl pro přepravu mezikontinentálních balistických raket) a Běloruským automobilovým závodem (BELAZ, největší továrna na sklápěče pro povrchové doly v SSSR). Шевцов, *Объединенная нация*, 101-108.

¹⁵ Petrochemický průmysl představovaly dvě velké rafinerie: Naftan v Novopolocku (největší rafinerie v Evropě, objem 20 milionu tun ropy za rok) a Mozyr NPZ v Mozyre (10-12 milionu tun ropy za rok). Vnitřní spotřeba BSSR ale představovala pouze 10 milionu tun, takže více jak dvě třetiny představoval export na západ. Každá z rafinerií je navíc navázaná na jiný ropovod. Naftan je napojen na ropovod pokračující do lotyšského přístavu Ventspils, Mozyr NPZ je napojen na ropovod Družba. Ibid., 108-109.

¹⁶ Mezi hlavní továrny na výrobu elektrotechniky patřily Integral (široká škála výrobků od integrovaných obvodů či kompletních počítačů po tepelné senzory, až 60 % počítačů vyrobených v SSSR), Gorizont a Vitjaz (televizory). Ibid., 102, 110. Leonid Zlotnikov, "The Belarusian 'economic miracle' – illusions and reality" in *Back from the cold? The EU and Belarus in 2009*, ed. Sabine Fisher, No. 119 of *Chaillot Paper* (Paris: Institute for Security Studies, 2009), 66. <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp119.pdf> (poslední přístup 12. dubna 2013).

¹⁷ Běloruský metalurgický závod v Žlobině. Шевцов, *Объединенная нация*, 114.

¹⁸ Ioffe, *Understanding Belarus*, 107.

¹⁹ Rawi Abdelal, "Interpreting Interdependence: National Security and the Energy Trade of Russia, Ukraine, and Belarus." in *Swords and Sustenance: The Economics of Security in Belarus and Ukraine*, ed. Robert Legvold, and Celeste Wallander (Cambridge: MIT Press, 2004), 101.

²⁰ Статистический сборник, 1993 год. Государства бывшего Советского Союза, (Вашингтон: Всемирный Банк, 1993), 128-129. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2006/01/25/000160016_20060125125200/Rendered/PDF/12346010RUSSIAN.pdf (poslední přístup 10. dubna 2013).

Přestože saldo obchodní bilance mělo podle oficiálních statistik pozitivní hodnotu a v roce 1991 činilo 2,5 miliardy amerických dolarů,²¹ bylo to dáno cenovou politikou východního bloku. Cena ropy, zemního plynu, kovů a dalších surovin, které byly dováženy z Ruska, byla oproti světovým cenám třetinová a naopak cena výsledných produktů továren a potravin, které Bělorusko vyváželo, třikrát, respektive 2,6krát vyšší.²² Přejít na světové ceny by tak znamenal, že obchodní bilance by v roce 1990 činila mínus 2,5 miliardy amerických dolarů.²³

Industrializace západní části Běloruska byla plánována až na devadesátá léta dvacátého století a prakticky k ní nedošlo.²⁴ Západní Bělorusko se přetvořilo do jednoho z nejvíce rozvinutých zemědělských regionů Sovětského svazu. Poválečná kolektivizace v západní části země nebyla tolik ničivá pro venkov jako kolektivizace 30. let na východě, rovněž válka západní území poznamenala o poznání méně.²⁵ To vše přispělo k příznivým podmínkám pro rozvoj zemědělství. Vznikly zde vysoce industrializované chovatelské podniky. V jižním Bělorusku se uskutečnila také složitá meliorace půdy v oblasti Polesí, které se vyznačovalo bažinatým charakterem. V době rozpadu Sovětského svazu byla meliorace provedena na 40 % obdělávané půdy.²⁶ Udržování výsledků tohoto procesu spotřebovávalo a dodnes spotřebovává značné finance, jinak hrozí opětovné zamokření půdy.

V neposlední řadě se sovětské dědictví projevilo následky havárie na Černobylské jaderné elektrárně v roce 1986, která měla nejničivější dopad právě na Bělorusko. Mimo jiné bylo znehodnoceno 2640 km² zemědělské půdy, 132 nalezišť rozličných druhů surovin a až čtvrtina lesní plochy Běloruska byla kontaminována radiací. Celková škoda byla vyčíslena na 235 miliard amerických dolarů a dodnes je

²¹ Zlotnikov, "The Belarusian 'economic miracle'," 66.

²² Marek Dąbrowski and Rafał Antczak, *Economic Transition in Russia, the Ukraine and Belarus in Comparative Perspective* (Warsaw: Center for Social & Economic Research, 1995), 8-12. http://www.case-research.eu/upload/publikacja_plik/3459873_050.pdf (poslední přístup 12. dubna 2013).

²³ Zlotnikov, "The Belarusian 'economic miracle'," 67.

²⁴ «Основные направления экономического и социального развития СССР на 1981—1985 гг. и на период до 1990 г.» с XXVI съезда КПСС и «Основные направления экономического и социального развития СССР на 1986—1990 годы и на перспективу до 2000 года» с XXVII съезда КПСС. http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/_KPSS.html#026 (poslední přístup 10. dubna 2013).

²⁵ Také úbytek venkovského obyvatelstva začal na západě až v 80. letech, tedy o třicet let později, než ve východním Bělorusku. Ioffe, *Understanding Belarus*, 109.

²⁶ Шевцов, *Объединенная нация*, 128.

značná část běloruského rozpočtu určena na likvidaci následků havárie, v devadesátých letech to činilo průměrně 10 %.²⁷

Přestože v sovětském kontextu bylo Bělorusko jedním z nejvíce rozvinutých regionů s technologicky nejvyspělejším průmyslem a vysoce mechanizovaným zemědělstvím, stále šlo o součást hospodářsky silně zaostalého Sovětského svazu s několikanásobně nižší produktivitou práce, než byla ve vyspělých zemích.²⁸ To se nejvíce dotklo právě vysoce technologických odvětví jako výroba elektrotechnického zboží či strojírenství, tyto výrobky nebyly na světovém trhu konkurenceschopné a v zemích bývalého SSSR po nich prudce klesala poptávka.

²⁷ Евгений Шевчук и Валерий Гурачевский, *15 лет после чернобыльской катастрофы: последствия в Республике Беларусь и их преодоление. Национальный доклад*. (Минск: Комитет по проблемам последствий катастрофы на Чернобыльской АЭС, 2001), 31-42.
<http://www.progettohumus.it/include/bielorussia/docs/reportkom/Report2001Ru.pdf> (poslední přístup 10. dubna 2013).

²⁸ Леонид Злотников, *Либерализация экономики Беларуси: необходимость и проблемы*. (Минск: Материалы представительства Всемирного Банка в РБ, 1998), 3-4.
<http://ekonomika.by/downloads/Zlotnikov100.pdf> (poslední přístup 12. dubna 2013).

2. Od rozpadu Sovětského svazu po prezidentské volby

2.1 Politická situace

Bělorusko přijalo rozpad Sovětského svazu ze všech bývalých svazových republik s největšími rozpaky. Důvodů bylo mnoho, mezi nejdůležitější patřily relativně slabé národní uvědomění a absence rusofobie,²⁹ v rámci Svazu dobrá hospodářská situace republiky³⁰ a přílišná radikálnost opozičních demokratických sil, které si nedokázaly zajistit masovou podporu obyvatel.³¹

2.1.1 Formování opozice

Na jaře roku 1990 se uskutečnily volby do Nejvyššího sovětu, tj. republikového parlamentu. Poprvé se jich díky Gorbačovovým reformám a zrušení vedoucího postavení komunistické strany mohla účastnit i opoziční uskupení. Běloruská demokratická politická opozice se zformovala kolem kunsthistorika a archeologa Zenona Poznjaka, který v létě 1988 zveřejnil novinový článek o masových hrobech obětí represí NKVD z let 1937-41 v Kuropatech.³² Vzniklé politické hnutí Běloruská národní fronta (BNF) kolem sebe soustředilo většinu opoziční prodemokratické inteligence. Kromě Kuropat, které výrazně otřásly běloruskou společností, se BNF zaměřila i na druhé velké téma tehdejšího Běloruska – Černobyl. Komunistická vláda totiž po celé roky utajovala skutečný rozsah škod napáchaných havárií a udělala minimum pro zabránění vlivu sekundárního ozařování obyvatel.³³ I přes tato „příhodná“ témata získala BNF ve volbách, které bez ohledu na účast většího počtu stran bylo možné jen stěží označit za demokratické, pouze 25 až 37 mandátů³⁴ z celkového počtu

²⁹ Podrobněji bude rozvedeno v kapitole 4.

³⁰ Nejvyšší příjem *per capita* ze všech svazových republik a nejvyšší tempo růstu produktivity práce. Леонид Злотников и Наталья Злотникова, *Проблемы экономических реформ в Беларуси* (Варшава: Центр социально-экономических исследований, 1996), 6. http://www.case-research.eu/upload/publikacija_plik/3696693_066r.pdf (poslední přístup 13. dubna 2013).

³¹ Кирилл Коктыш, *Трансформация политического режима Республики Беларусь, 1990-1999* (Москва: МГИМО, 1999), 17-25.

³² David Marples, "Kuropaty: An Investigation of a Stalinist Historical Controversy," *Slavic Review*, Vol. 53, No. 2 (1994): 560-570.

³³ Např. požíváním kontaminovaného jídla.

³⁴ Někteří poslanci nebyli formálně členy BNF a tak nelze stanovit přesný počet. Andrew Wilson, *Belarus. The Last Dictatorship in Europe* (New Haven & London: Yale University Press, 2011), 147.

360, respektive 310 mandátů.³⁵ Naprostou většinu 85 % mandátů tak získali komunisté.³⁶ Toto rozložení sil zůstalo zachováno až do března 1995.

Pod vlivem pro Bělorusko rekordní stotisícové protivládní demonstrace v dubnu 1991, vyvolané zdražováním potravin, ale hlavně po nezdařeném pokusu o puč v Moskvě 19. - 21. srpna, se dezorientované komunistické vedení v čele s premiérem Vjačeslavem Kebičem rozhodlo pro změny. Byla vyhlášena státní nezávislost nově vzniklé Republiky Bělorus, zavedeny nové státní symboly odkazující na Litevské velkoknížectví a na tradici Běloruské lidové republiky z r. 1918, činnost komunistické strany byla zastavena. Předseda Nejvyššího sovětu Nikolaj Děmentěj, kompromitovaný podporou pučistů, byl na návrh komunistických poslanců Lukašenka a Gončara odvolán z funkce.³⁷ Na jeho místo byl dosazen kompromisní komunistický poslanec a jaderný fyzik Stanislav Šuškevič. Ten se tak stal formálně hlavou státu a podepsal za Bělorusko Bělověžské dohody znamenající faktický konec SSSR. I přes pozastavení činnosti komunistické strany, zůstali komunističtí poslanci, kteří nebyli v souvislosti s pokusem o puč obviněni, ve svých funkcích.³⁸

Po srpnových událostech odmítla BNF spolupracovat s vládní nomenklaturou a zaměřila své úsilí na uspořádání referenda o rozpuštění parlamentu. Přestože se jí podařilo sesbírat 442 000 podpisů, vládní koalice bývalých komunistů s podporou Šuškeviče uspořádání referenda odmítla.³⁹ Rozhádaná opozice, vedená Běloruskou národní frontou, používající nacionalistickou rétoriku a postrádající konkrétní představu o ekonomických reformách v zemi,⁴⁰ nedokázala najít podporu širšího kruhu obyvatel

³⁵ Padesát míst bylo rezervováno pro veřejné organizace – 29 pro válečné veterány a po sedmi pro organizace invalidů, slepců a hluchých. «Итоги выборов народных депутатов Белорусской ССР 1990 года,» Naviny.by. http://naviny.by/rubrics/elections/1990/03/04/ic_articles_623_169942/ (poslední přístup 13. dubna 2013).

³⁶ David Marples, "History and politics in post-Soviet Belarus" in *Contemporary Belarus. Between democracy and dictatorship*, ed. Elena Korosteleva, Colin Lawson and Rosalind Marsh (London: Routledge, 2003), 26.

³⁷ Oleg Łatyszczek, Eugeniusz Mironowicz, *Historia Białorusi: od połowy XVIII do końca XX wieku* (Białystok: Związek Białoruski w Rzeczypospolitej Polskiej, 2002), 288.

³⁸ Již v prosinci 1991 vznikla Strana komunistů Běloruska. V únoru 1993 Nejvyšší sověť zrušil rozhodnutí o pozastavení činnosti Komunistické strany Běloruska, v zemi tak fakticky začaly fungovat dvě komunistické strany. K jejich sjednocení došlo v dubnu 1993. Александр Федута, Олег Богуцкий и Виктор Мартинович, *Политические партии Беларуси – необходимая часть гражданского общества* (Минск: Фонд имени Фридриха Эберта, 2003), 33-36. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belarus/07073.pdf> (poslední přístup 13. dubna 2013).

³⁹ Валер Булгакаў, *Палітычная гісторыя незалежнай Беларусі* (Вільня: Інстытут Беларусістыкі, 2006), 67.

⁴⁰ BNF doplácela na to, že její jádro tvořili převážně jazykovědci a literáti, pro které hlavním tématem bylo obnovení statusu běloruštiny jako státního jazyka (to se podařilo již v roce 1990). Ačkoliv se zřetelně inspirovala pobaltským opozičním hnutím, chyběl jí jasný program ekonomických reforem,

ani vytvořit větší frakci v parlamentu. Kebičova vláda ovládala politickou situaci v zemi a během roku 1993 dosáhla uzavření nezávislých televizních stanic, zastavení privatizace, obnovení činnosti komunistické strany a porušení slibu státní neutrality podepsáním Smlouvy o kolektivní bezpečnosti.⁴¹ Šuškevič, který pod vlivem těchto událostí přešel opět do opozice, byl v lednu 1994 odvolán a nahrazen Mečislavem Gribem.⁴²

2.1.2 Prezidentské volby

V březnu 1994 byla schválena nová ústava, která zavedla úřad prezidenta se silnými pravomocemi, ale i s kontrolou a omezeními, které měly zajišťovat Nejvyšší sověť a Ústavní soud.⁴³ Prezidentský úřad byl navržen „na míru“ pro předpokládaného vítěze Kebiče.⁴⁴ V době postupující ekonomické krize v zemi, kterou konzervativní vláda nedokázala řešit, a v důsledku neschopnosti opozice zamezit vnitřním rozepřím a zformovat účinný politický blok, který by mohl zaujmout většinového voliče, se však otevřel prostor pro populistického centristu, kritizujícího obě strany a slibujícího „vyvedení ekonomiky země z propasti“.⁴⁵ Tímto člověkem se stal Aleksandr Lukašenko. Jako velice úspěšný ředitel sovchozu⁴⁶ byl Lukašenko zvolen poslancem Nejvyššího sovětu a zpočátku se prezentoval v roli zarytého obhájce radikálních tržních reforem a kritika poměrů v Sovětském svazu. Lukašenko například tvrdě kritizoval plánované hospodářství a regulaci cen, vládní kontrolu finančního sektoru, podle jeho slov „se administrativní kontrola [tehdejší BSSR] přejedla při fixaci cen v zemědělství,

navržený litevským Sajudisem nebo estonskou skupinou proreformních ekonomistů již v roce 1988. Marek Dąbrowski, *The Reasons of the Collapse of the Ruble Zone* (Warsaw: Center for Social & Economic Research, 1995), 12. http://www.case-research.eu/sites/default/files/publications/3460035_058e_0.pdf (poslední přístup 14. dubna 2013).

⁴¹ Vitali Silitski, „Explaining post-communist authoritarianism in Belarus” in *Contemporary Belarus. Between democracy and dictatorship*, ed. Elena Korosteleva, Colin Lawson and Rosalind Marsh (London: Routledge, 2003), 40.

⁴² Příčinou odvolání bylo obvinění z korupce protikorupčním úřadem vedeným Aleksandrem Lukašenkem. Булгакаў, *Палітычная гісторыя незалежнай Беларусі*, 74.

⁴³ Marples, „History and politics in post-Soviet Belarus,” 28.

⁴⁴ Булгакаў, *Палітычная гісторыя незалежнай Беларусі*, 74.

⁴⁵ Олег Пролесковский и Лев Криштапович, *Белорусский путь* (Минск: Информационно-аналитический центр при Администрации Президента Республики Беларусь, 2009), 64. http://iac.gov.by/nfiles/000019_245549.pdf (poslední přístup 14. dubna 2013).

⁴⁶ Lukašenko se stal ředitelem jednoho ze dvou ztrátových sovchozů v zemi a díky reformátorskému vedení se za dva roky produkce tohoto sovchozu zvýšila více než dvojnásobně. Lukašenkovi to přineslo značnou popularitu na celosvazové úrovni. Ředitelem sovchozu zůstal až do zvolení za prezidenta. Валерий Карбалевич, «Путь Лукашенко к власти» в *Россия и Белоруссия: общества и государства*, ред. Дмитрий Фурман (Москва: Права человека, 1998), 227, 241.

kteřá celė odvětví poslala k ledu“. Vinil vládu z ekonomického populismu a tištění prázdných peněz potřebných pro zvýšení platů, a také obhajoval privatizaci.⁴⁷ Přesto zůstal členem komunistické strany až do jejího pozastavení, vedl její frakci nazvanou „Komunisté Běloruska za demokracii“. ⁴⁸ Srpnový pokus o puč znamenal kulminaci Lukašenkových postojů, kdy trval na odstoupení jak Děmětěje, tak i Kebiče, což nepožadovala ani BNF.⁴⁹ Zhruba v době podepsání Bělověžské dohody však nastal v názorech Lukašenka prudký zvrát. Zpočátku přešel na stranu odpůrců reformu, ale postupně začal stále více kritizovat jak Šuškeviče a BNF, tak i Kebičovu vládu. Ideální a spásnou platformou se pro něj stalo ustanovení protikorupčního úřadu v červnu 1993, jehož předsedou byl následně zvolen. Po vlně obvinění vládních činitelů z korupce se dostal Lukašenko opět na přední strany novin a vyprofiloval se do pozice hlavního bojovníka s korupcí v zemi.⁵⁰

Přesto nebyl Lukašenko vnímán jako favorit prezidentských voleb. Obecně se očekávalo zvolení premiéra Kebiče, který zaměřil svoji hlavní pozornost na souboj s opozičními kandidáty Paznjakem a Šuškevičem. Paznjakova radikální nacionalistická rétorika, útočná prohlášení týkající se Ruska a obviňování jiných demokratických činitelů, že jsou pouhé loutky Moskvy, nemohly přinést větší volební úspěch v zemi, jakou bylo tehdejší Bělorusko.⁵¹ Šuškevičova podpora prudce klesla po jeho odvolání z čela Nejvyššího sovětu.⁵² Škodila mu pověst spolutvůrce „bělověžské zraďy“, navíc se jeho volební platforma soustředila na složité objasňování nutných politických a

⁴⁷ Jeho tehdejší postoje tvrdě kontrastují jak s pozdější reálnou politikou, tak i s pozdější rétorikou plnou nostalgie po Sovětském svazu. Ve většině aspektů byly shodné s postoji BNF. Lukašenko například nehlasoval při volbě předsedy Nejvyššího sovětu za konzervativního Děmětěje, ale propagoval Šuškeviče jako proreformního politika. Později byl Šuškevič jedním z hlavních objektů Lukašenkovy kritiky. Lukašenko byl rovněž velkým zastáncem státní suverenity. Карбалевиц, «Путь Лукашенко к власти», 234-238.

Svůj politický program v podstatě definoval na jaře 1991 ve článku „Diktatura: běloruská varianta?“, ve kterém podrobil tvrdé kritice tehdejší vládu. Александр Лукашенко, «Диктатура: белорусский вариант?», <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.99/6.html> (poslední přístup 14. dubna 2013).

⁴⁸ Silitski, “Explaining post-communist authoritarianism in Belarus,” 40.

⁴⁹ Právě Lukašenko vnesl do sálu Nejvyššího sovětu bílo-červeno-bílou vlajku, která je nyní symbolem protilukašenkovské opozice. Карбалевиц, «Путь Лукашенко к власти», 242.

⁵⁰ Výsledkem veškerých obvinění bylo odvolání jediného činitele – předsedy Nejvyššího sovětu Šuškeviče kvůli zpronevěře bedny hřebíků pro stavbu soukromé chaty. Виктор Федорович, «Александр Лукашенко. На антикоррупционной волне,» *Naviny.by*, 30. августа 2011, http://naviny.by/rubrics/politic/2011/08/30/ic_articles_112_174919/ (poslední přístup 14. dubna 2013).

⁵¹ Зенон Позняк, «О русском империализме и его опасности», *Народная газета*, 15.-17. января 1994. http://knihi.com/Zianon_Pazniak/O_russkom_impierializmie_i_jeho_opasnosti-ru.html (poslední přístup 14. dubna 2013).

⁵² Kladné vnímání Šuškeviče kleslo z 52 % v lednu 1992 a 47 % v březnu 1992 na 33,6 % v lednu 1993. Silitski, “Explaining post-communist authoritarianism in Belarus,” 43.

ekonomických reforem v zemi, což našlo odezvu převážně jen u městského vysokoškolsky vzdělaného voličstva.⁵³ Kebičovi uškodila především špatná ekonomická situace v zemi, za níž nesl přímou zodpovědnost.⁵⁴ Tu se pokoušel neúspěšně řešit pokusem o měnovou unii s Ruskem, zablokovanou ruskými liberály. Kebič byl všemožně podporován Ruskem, protože představoval čitelného politika, který se bude snažit o integraci s touto zemí.⁵⁵ Nicméně tohoto zdánlivě silného tématu, kterého se chopil Kebič, využil právě Lukašenko. Obvinil Kebiče z toho, že plánovaná měnová unie představuje útok na běloruské národní zájmy, protože je v ní Bělorusko nerovným partnerem.⁵⁶ Přesto nepřestal volat po těsnějších vazbách s Ruskem a tato dvojakost mu byla vlastní. Na jedné straně kritizoval tržní reformy, na straně druhé volal po pokračování privatizace, obviňoval z korupce vládní činitele a zároveň sliboval, že nebude provádět čistku státního aparátu.⁵⁷ Takto pojatá populistická kampaň mu zajistila širokou podporu obyvatelstva.

V prvním kole získal Lukašenko 44,82 % hlasů, druhý Kebič 17,33 %, třetí Paznjak 12,82 % a čtvrtý Šuškevič 9,91 %. Na posledních místech se umístili agrárník Dubko a komunista Novikov. Druhé kolo, konané v červenci 1994, suverénně ovládl Lukašenko se ziskem 80,1 % hlasů a svým způsobem se tak pomstil Kebičovi za neúspěch při svém prvním pokusu o vstup do politiky.⁵⁸

2.2 Ekonomická situace

Vládnoucí nomenklatura v čele s Kebičem se vyznačovala dvěma klíčovými vlastnostmi. Zaprvé byla krajně monolitní a neutvořil se v ní žádný výrazný reformní blok jako v okolních státech, prosazující zavedení tržních reforem.⁵⁹ Zadruhé byla silně

⁵³ Silitski, "Explaining post-communist authoritarianism in Belarus," 43.

⁵⁴ Špatná ekonomická situace se v obecném povědomí dávala za vinu i Šuškevičovi, tento názor lze však jen těžko obhajovat, protože veškerou ekonomiku řídila Kebičova vláda. Marples, "History and politics in post-Soviet Belarus," 27.

⁵⁵ Silitski, "Explaining post-communist authoritarianism in Belarus," 43.

⁵⁶ Карбалевиц, «Путь Лукашенко к власти», 249.

⁵⁷ Vitalii Silitski, "The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka" in *Belarus-Russia integration: analytical articles*, ed. Valer Bulhakaw (Minsk & Warsaw: Analytical Group, 2003), 39.

⁵⁸ Došlo k tomu při volbách do Sjezdu lidových poslanců SSSR v roce 1989, kde jak Kebič, tak Lukašenko kandidovali za Mogilevskou oblast. Kebič, jakožto zástupce předsedy Sovětu ministrů a předseda Gosplanu BSSR využil značného úsilí k diskreditaci Lukašenka, pro kterého to byla tvrdá lekce použití „adminresursu“. Přesto bylo vítězství Kebiče jen velmi těsné – 51 ku 45 %. Карбалевиц, «Путь Лукашенко к власти», 229-231.

⁵⁹ Злотников, Злотникова, *Проблемы экономических реформ в Беларуси*, 5.

konzervativní, považovala plánovanou ekonomiku za správný model a její neúspěchy odůvodňovala špatnými rozhodnutími moskevského centra.⁶⁰

Běloruská SSR se pokusila řešit postupné rozpadávání meziregionálních hospodářských vazeb v rámci SSSR krátce po vyhlášení suverenity v červenci 1990 obchodními smlouvami s jinými svazovými republikami. Smlouvu s Kazachstánem ze srpna 1990 následovala řada smluv prakticky se všemi republikami SSSR. Na Gorbačovovu výzvu k plnění svazového plánu Bělorusko odpovědělo ostrým odmítnutím. Ke konci roku 1991 bylo přibližně 70 % objemů výroby i potřebných surovin u státních podniků kontrolováno systémem centrálního plánování, dalších 15-20 % výroby bylo posíláno do rezervního fondu, zbylou produkci mohly podniky samostatně měnit za potřebné suroviny.⁶¹ Snaha o určitou konzervaci systému pomocí obchodních smluv mezi republikami náhradou za sovětské vazby však neměla větší perspektivu. Vzhledem k hospodářskému poklesu a rychlejšímu přechodu okolních států k tržním mechanismům rychle klesala poptávka po běloruské produkci. Místo reformování a zavírání ztrátových podniků vláda pouze omezovala výrobu, což díky zkracování pracovního týdne prakticky nevedlo k růstu nezaměstnanosti.

2.2.1 Kontrola cena a dotace ztrátových sektorů ekonomiky

Konzervativní vláda Kebiče se vyznačovala maximální snahou o zamezení růstu cen. Nebrala ohled ani na rostoucí inflaci, na Gorbačovovy výnosy přinášející liberalizaci cen na určité druhy zboží, ani na rostoucí ceny v okolních republikách. Přirozenému důsledku masového vývozu zboží z Běloruska se vláda snažila zamezit zavedením hraničních kontrol a přísných trestů za překupnictví.⁶² Kvůli zmrazení cen se už ke konci roku 1990 produkce většiny druhů zboží stala ztrátovou. Na dotace podniků a sociální zabezpečení obyvatel stát v roce 1990 vynaložil 9 miliard rublů při ročním rozpočtu 17 miliard.⁶³ Tento stav se brzy stal neudržitelným a v dubnu 1991 muselo

⁶⁰ Dobře to dokládají výroky předsedy Nejvyššího sovětu Děmětěje („Ekonomiku máme dobrou, ale všechno úsilí národa o zvýšení objemů výroby může přijít vniveč kvůli rozhodnutím tak zvaného centra.“) a vicepremiéra Mjasnikoviče („Produkcí se nepodařilo stabilizovat, jelikož se nepovedlo v maximální možné míře oddělit naši ekonomiku od celosvazové krize.“) v létě 1990, respektive na jaře 1991. Злотников, Злотникова, *Проблемы экономических реформ в Беларуси*, 6.

⁶¹ Ibid., 22.

⁶² Byl zaveden systém regulace vývozu zboží, tak v listopadu 1990 bylo možné za hranice BSSR vyvézt např. 200g másla, 10 vajec, dvě krabičky zápalek apod. Za překupnictví s cílem obohacení byly zavedeny tresty až 3 roky vězení s konfiskací majetku. Ibid., 24.

⁶³ Ibid., 25.

dojít k až trojnásobnému růstu cen, což vyvolalo masové demonstrace. Situace, ve které se zamezovalo růstu cen, se však opět opakovala a k liberalizaci cen muselo dojít po spuštění radikálních reforem v Rusku. Nicméně již v polovině roku 1992 vláda přišla se zavedením státní regulace cen u podniků-monopolistů. Za ně byly ale označeny prakticky všechny státní podniky včetně kolchozů a sovchozů.⁶⁴ V roce 1994 byla více než polovina všech cen kontrolována státem.⁶⁵ Kromě podniků stát dotoval obrovskými částkami velice pomalu se reformující zemědělský sektor. V letech 1990-1994 bylo na přímé dotace zemědělství vynakládáno 20-30 % rozpočtových výdajů a podobná částka byla navíc vyčleňována ve formě úvěrů centrální bankou.⁶⁶ Podíl zemědělství v HDP země klesl v letech 1992-1994 z 22 % na 13 %.⁶⁷

2.2.2 Pomalá privatizace

Program na přechod k tržní ekonomice byl vypracován již v říjnu r. 1990, v r. 1991 mělo dojít k privatizaci 30 % průmyslových podniků, byla dokonce přijata řada zákonů, které tento přechod umožňovaly,⁶⁸ k reálným činům však nedošlo. Opatrná privatizace v letech 1991-1992, většinou formou prodeje zaměstnancům podniků, byla doprovázená korupcí a vládou zastavena.⁶⁹ Program privatizace, přijatý r. 1993, který počítal s privatizací dvou třetin státního majetku do r. 1999, a byl rozdělený do tří etap podle způsobu prodeje, podlehl celé řadě změn a byl realizován pouze částečně.⁷⁰ Polovina z těchto dvou třetin měla být privatizována pomocí kupónové privatizace. Zpomalování tempa privatizace, různé byrokratické překážky a nabídka převážně jen ztrátových podniků vedla k neúspěchu této formy privatizace, přitom problém vyplacení náhrad za nevyužité kupóny není doposud vyřešen.⁷¹ Na začátku r. 1994 bylo více než 90 % majetku ve státních rukou.⁷²

⁶⁴ Злотников, Злотникова, *Проблемы экономических реформ в Беларуси*, 26.

⁶⁵ Silitski, "The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka", 37.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Злотников, *Либерализация экономики Беларуси*, 16.

⁶⁸ Злотников, Злотникова, *Проблемы экономических реформ в Беларуси*, 8.

⁶⁹ Za celý rok 1991 bylo privatizováno pouze 19 státních podniků (z toho 15 pracovníkům těchto podniků) a 42 družstevních podniků. Jen tři podniky se staly akciovými společnostmi. Елена Ракова, «Приватизация в Беларуси» в *Экономика Беларуси: тенденции развития и основные вызовы*, ред. Игорь Пелипась (Минск: Исследовательский центр ИПМ, 2006), 146-147.

⁷⁰ Ibid., 147-148.

⁷¹ Do r. 2005 bylo využito jen 53 % kupónů. Jelikož je v zákonu zakotveno, že po ukončení kupónové privatizace musí dojít k finanční kompenzaci státem, je platnost zákona o kupónové privatizaci neustále prodlužována. Елена Ракова, «Чековая приватизация», *Наше мнение*, 27. сентября 2005,

2.2.3 Setrvání v rublové zóně a výhody z toho plynoucí

Na začátku roku 1992 vznikla situace, kdy každá z nově osamostatněných sovětských republik disponovala svojí centrální bankou, a přitom používala stále sovětský rubl. Jeho ražbu i tisk měla ve své výhradní kompetenci Centrální banka Ruska, chyběla však společná monetární politika závazná pro všechny nově vzniklé státy. Bělorusko toho bohatě využívalo ve svůj prospěch a již v létě 1992 tvořily polovinu z obrovské peněžní injekce do místních podniků v rozměru sto miliard rublů úvěrové emise.⁷³ Tato politika obohacování se na ruský účet ale narážela na rostoucí potřebu reálných rublů.

Omezení, jež kladla Gajdarova vláda ve snaze o záchranu rublové zóny a současně o snížení úvěrové emise ostatními postsovětskými republikami, byla obcházena zaváděním paralelních měn (kupónů), které sloužily pouze pro hotovostní platby uvnitř země.⁷⁴ Bělorusko tak učinilo 1. června 1992. Přestože již od prosince 1991 volala BNF po okamžitém zavedení národní měny,⁷⁵ vládní nomenklatura si byla dobře vědoma výhod, které přináší setrvání v rublové zóně a snažila se v ní udržet co možná nejdéle. Kromě vydávání úvěrů na ruský účet, jimiž byla uměle udržována vyšší životní úroveň obyvatel,⁷⁶ mohla kupovat životně důležité ruské suroviny za výrazně nižší ceny.⁷⁷ Celkový zisk Běloruska z této krátkozraké politiky Ruska činil jenom díky úvěrům dle přibližných odhadů 11,9 % HDP Běloruska v roce 1992 a 8,8 % HDP v roce 1993.⁷⁸

Poté, co Rusko na konci července 1993 pustilo do oběhu bankovky nového typu a tím prakticky ukončilo existenci skomírající rublové zóny, bylo Bělorusko nuceno plně přejít na vlastní měnu. To v podstatě vedlo k hyperinflaci, kdy se hodnota

<http://nmnby.eu/news/analytics/2466.html> ; «Чековая приватизации в Беларуси продлена еще на 3 года», *Gb.by*, 7. декабря 2012, <http://www.gb.by/novosti/ekonomika/chekovaya-privatizatsii-v-belarusi-prodl> (poslední přístup 16. dubna 2013).

⁷² Silitski, "The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka", 37.

⁷³ Pro srovnání: příjmy běloruského rozpočtu za rok 1992 činil 205 miliard rublů. Злотников, Злотникова, *Проблемы экономических реформ в Беларуси*, 7.

⁷⁴ Dąbrowski, *The Reasons of the Collapse of the Ruble Zone*, 17-18.

⁷⁵ Argumentovala přitom tím, že dochází k dotování Moskvy na účet Běloruska vzhledem ke kladné obchodní bilanci země. Situace přitom byla zcela opačná, jak již bylo vysvětleno v první kapitole této práce.

⁷⁶ Peněžní příjmy *per capita* byly v Bělorusku za první pololetí 1992 o 18 % vyšší, než činil průměr v zemích SNS. Злотников, Злотникова, *Проблемы экономических реформ в Беларуси*, 7.

⁷⁷ Rusko se snažilo udržet rublovou zónu dotovanými cenami ropy a zemního plynu. Po zavedení národních měn v Estonsku, Lotyšsku a Litvě v polovině roku 1992 zvýšilo Rusko ceny surovin pro tyto země na úroveň světových. Pro silně proruský postoj Kebičovy vlády mělo Bělorusko zajištěny nejnižší ceny surovin ze všech postsovětských republik. Abdelal, "Interpreting Interdependence," 105-106.

⁷⁸ Dąbrowski, *The Reasons of the Collapse of the Ruble Zone*, 38.

běloruského rublu snížila až pětadvacetinásobně.⁷⁹ Rublovou zónu mezi Běloruskem a Ruskem se ještě pokusili obnovit Kebič s ruským protějškem Černomyrdinem v atmosféře před běloruskými prezidentskými volbami, ale dohoda se nakonec neuskutečnila.⁸⁰ Kromě čistě politických motivů takovéto měnové unie, mezi Bělorusy populární, sledoval Kebič i ekonomické hledisko, v nereálné naději, že se budou opakovat výhody používání rublu z r. 1992. Kebič v dohodě spatřoval jakýsi substitut nutných tržních reforem a řešení ekonomických problémů, tížících Bělorusko.⁸¹

⁷⁹ Злотников, Злотникова, *Проблемы экономических реформ в Беларуси*, 8.

⁸⁰ Běloruská centrální banka by se v praxi vzdala své nezávislosti a byla by plně podřízena ruské centrální bance, navíc běloruský rozpočet by byl v praxi schvalován ruskou Dumou. Přesto návrh této dohody posloužil jako vzor pro pozdější celní a tranzitní unie, dohodnuté Lukašenkem. Dąbrowski, *The Reasons of the Collapse of the Ruble Zone*, 22-23.

⁸¹ Dobře to ilustrují tehdejší výroky Kebiče, např. „Přestože mě obviňují, že jsem málem prodal státní suverenitu Běloruské republiky, stále zůstávám u svého názoru – bez Ruska ani z politického, ani z ekonomického hlediska nemůžeme přežít.“ Юрий Дракохруст, «Перипетии интеграции» в *Россия и Белоруссия: общества и государства*, ред. Дмитрий Фурман (Москва: Права человека, 1998), 340.

3. Vláda Aleksandra Lukašenka

3.1 Upevnění politické moci prezidenta

Do prezidentského úřadu se Lukašenko dostal bez záštity některé z parlamentních stran či vlády a neměl ani jasně vyprofilovaný program. Zpočátku tak jeho „kabinet“ tvořili lidé s různorodou politickou orientací – jak reformisté,⁸² tak představitelé staré nomenklatury.⁸³ V souvislosti s ustupováním od reformu a upevňováním autoritářského vedení Lukašenka však došlo postupně k odchodu proreformně naladěných politiků a schopní a ambiciózní byli nahrazeni poslušnými a loajálními.⁸⁴

Postupně docházelo k budování tzv. „prezidentské mocenské vertikály“, tedy systému přímého podřízení všech složek státní správy prezidentovi. Prvním krokem bylo přijetí zákona o jmenování vedení místních samospráv prezidentem v říjnu roku 1994.⁸⁵ Lukašenko dosadil své lidi do vedoucích pozic ve státní bezpečnosti (zkratka KGB zůstala nezměněna) a v armádě.⁸⁶ Poté, co v prosinci 1994 poslanec Národní fronty Sergej Antončik obvinil na půdě parlamentu Lukašenka a jeho nejbližší spolupracovníky z korupce, byl vydán zákaz publikace Antončikova projevu v tisku a noviny vyšly s bílými stránkami.⁸⁷ Vedoucí deníků, kteří se nepodřídili tomuto zakazu,

⁸² Nešlo o jednotný proud, ale o několik politiků, víceméně prosazujících tržní reformy a proevropskou orientaci země. Mezi reformisty patřili například nově jmenovaný premiér a bývalý předseda několika bank Michail Čigir, předseda Národní banky Stanislav Bogdankevič, ponechaný ve funkci, zkušený prozápadní diplomat a nově jmenovaný ministr zahraničí Vladimir Seňko, ministr práce a sociálních věcí Aleksandr Sosnov, ministr zemědělství Vasilij Leonov, vicepremiér Viktor Gončar a někteří další.

⁸³ Sem lze zařadit bývalé spolupracovníky premiéra Kebiče, případně jeho názorově konzervativní stoupence v parlamentu, kteří později přešli do štábu Lukašenka a prosazovali užší integraci s Ruskem a plánované hospodářství řízené z centra. Jako příklad lze uvést Michaila Mjasnikoviče, jmenovaného vicepremiérem a později vedoucím administrace prezidenta, Vladimira Zametalina, „vedoucího ideologa“ Lukašenka nebo vicepremiéra Sergeje Linga.

⁸⁴ Jako prvních se to dotklo velice ambiciózních členů volebního štábu Lukašenka Dmitrije Bulachova a Viktora Gončara. Bulachov nebyl zvolen předsedou Ústavního soudu a nedostal žádnou politickou funkci, Gončar se stal vicepremiérem zodpovědným za školství a kulturu, na tuto funkci ale po několika měsících rezignoval. Postupně na své funkce rezignovali i Bogdankevič, Feduta, Sinicyn a další, po vyhlášení referenda v roce 1996 většina reformistů, včetně premiéra Čigirja, opustila na protest své funkce. Александр Федута, Лукашенко. *Политическая биография* (Москва: Референдум, 2005), 176-189.

⁸⁵ Булгакаў, *Палітычная гісторыя незалежнай Беларусі*, 78.

⁸⁶ Steward Parker, *The Last Soviet Republic: Alexander Lukashenko's Belarus* (Bloomington: Trafford, 2007), 65.

⁸⁷ Antončik byl přitom dřívějším spolupracovníkem Lukašenka v protikorupční komisi. Łatyszczek, Mironowicz, *Historia Białorusi*, 297.

byli odvoláni ze svých funkcí.⁸⁸ Většina masmédií, včetně televizního vysílání,⁸⁹ byla kontrolována státem.

3.1.1 První referendum a volby do parlamentu

V termínu parlamentních voleb, stanovených na 14. května 1995, prosadil Lukašenko provedení referenda. Formou čtyř otázek měli voliči rozhodnout, zda si přejí dát ruštině statut úředního jazyka, znovuoobnovit sovětské státní symboly (s absencí srpů a kladiva), pokračovat nastolenou cestou těsnější ekonomické integrace s Ruskem a umožnit prezidentovi rozpustit parlament při hrubém porušení ústavy. Proti provedení referenda vyhlásila opozice v čele s Pozňakem hladovku přímo v sále Nejvyššího sovětu. Hned první noc byli ale pod záminkou anonymního hlášení, že se v budově parlamentu nachází bomba, představitelé opozice násilně vyvedeni příslušníky OMONu.⁹⁰ Všechny čtyři otázky referenda byly odsouhlaseny více než 75 % občanů.

Lukašenko otevřeně vyzval občany, aby paralelně konané parlamentní volby bojkotovali. V prvních dvou kolech tak bylo zvoleno pouze 119 poslanců.⁹¹ Nejvyšší sovět ale nemohl začít pracovat bez obsazení alespoň 174 křesel, tedy dvou třetin z 260 členného parlamentu. Tento stav vyhovoval Lukašenkovi, který v rozporu s ústavou prohlásil, že starý parlament novými volbami ztratil svoji pravomoc a začal vydávat zákony ve formě dekretů bez schvalování parlamentem.⁹²

I přes prezidentské obstrukce se nakonec podařilo v prosinci 1995 zvolit provozuschopný Nejvyšší sovět. Ze 198 poslanců byla většina zvolena za komunisty a Agrární stranu. Proreformní demokraté utvořili 21 člennou opoziční skupinu,⁹³ na druhé

⁸⁸ Odvolán byl i šéfredaktor parlamentního deníku *Narodnaja Gazeta*, který byl velice kritický k Lukašenkovi a formálně patřil Nejvyššímu sovětu. Ani to ovšem nezabránilo přímé intervenci prezidenta do fungování novin. Łatyszczek, Mironowicz, *Historia Białorusi*, 297.

⁸⁹ Jediná televizní stanice v zemi byla plně pod kontrolou prezidentského aparátu. Dříve běžné přenosy jednání v parlamentu byly s příchodem Lukašenka zrušeny. Velký ohlas zaznamenaly „dokumentární filmy“ Jurije Azarjonka „Nenávist: Děti lži“, ve kterém přirovnává představitele opozice ke kolaborantům s nacisty za Velké vlastenecké války a který byl dvakrát odvysílán těsně před prvním referendem v roce 1995, a „Za kulisami“, který pojednával o údajném napojení opozice na zahraniční politické a finanční skupiny a odvysílán před druhým referendem o rok později. Федута, *Лукашенко*, 248-250.

⁹⁰ *Ibid.*, 232-242.

⁹¹ Silitski, „Explaining post-communist authoritarianism in Belarus,” 45.

⁹² Podle ústavního článku 91 starý parlament ztrácí pravomoc až se svoláním první schůze parlamentu nového. Ústavní soud sice rozhodl, že prezidentské dekry jsou nepravomocné, Lukašenko však rozhodnutí soudu jednoduše ignoroval. Łatyszczek, Mironowicz, *Historia Białorusi*, 299.

⁹³ Za BNF nebyl zvolen ani jeden poslanec. Opozice se zformovala kolem Sjednocené národní strany (Аб'яднаная грамадзянская партыя) a utvořila uskupení „Občanská činnost“ («Грамадзянская

straně politického spektra stála 60členná skupina podporující politiku prezidenta. Předsedou parlamentu byl zvolen agrárník Semjon Šareckij.

3.1.2 Druhé referendum a pokus o odvolání prezidenta

Přestože neexistovaly principiální rozdíly mezi politickou linií prováděnou prezidentem a levicovou většinou v parlamentu, konfrontace mezi Lukašenkem a Nejvyšším sovětem se stupňovaly. Lukašenko kontroloval výkonnou moc a soudní moc jednoduše ignoroval. Jedinou překážkou v nastolení neomezené vlády nad celou zemí mu tak byla moc zákonodárná. Parlament mohl v případě porušení ústavy prezidenta sesadit.⁹⁴

V atmosféře politické krize a lidových demonstrací⁹⁵ Lukašenko inicioval druhé referendum, ve kterém měli občané schválit změnu ústavy, která by poloprezidentskou republiku změnila na prezidentskou.⁹⁶ Další tři otázky se týkaly přenesení termínu Dne nezávislosti,⁹⁷ umožnění volného obchodu s půdou a zrušení trestu smrti. Nejvyšší sovět reagoval svojí verzí ústavy, která by naopak omezila moc prezidenta. Rozhodnutí Ústavního soudu, že referendum může mít pouze poradní funkci, Lukašenko svým dekretem anuloval a přenesl řízení referenda z Centrální volební komise na místní samosprávu.⁹⁸ Opozice tak zahájila proces odvolání

Дзеянне»), v jejímž čele stanul odvolaný předseda Národní banky Bogdankevič. Silitski, "Explaining post-communist authoritarianism in Belarus," 45.

⁹⁴ Podle ústavního článku 104. Конституция Республики Беларусь 1994 года, <http://zakanadaustva.narod.ru/constitution1994.html> (poslední přístup 1. května 2013).

⁹⁵ První demonstrace na ulicích Minsku, svolaná na popud mimoparlamentní opozice (především BNF), se konala po podepsání Smlouvy o Společenství Ruska a Běloruska v dubnu 1996 a zúčastnilo se jí na 40 000 lidí. Hlavním požadavkem bylo odstoupení Lukašenka kvůli porušení státní suverenity. Ještě více lidí se účastnilo demonstrace 26. dubna v den desátého výročí Černobylské havárie. Byla rozehnána milicíí a KGB a stovky lidí byly zatčeny. V květnu vlna demonstrací zasáhla mnoho větších měst v republice, důvodem bylo potlačování soukromého podnikání a zhoršující se finanční situace obyvatel. Łatyszczek, Mironowicz, *Historia Białorusi*, 302.

⁹⁶ Mnoho pravomocí parlamentu mělo přejít do rukou prezidenta, jmenovitě jmenování soudců Ústavního soudu, členů Centrální volební komise, předsedy a vedení Národní banky nebo generálního prokurátora, vyhlášení voleb a referend. Navíc parlament měl být rozdělen do dvou komor a část horní komory přímo jmenoval prezident. Prezidentský mandát se měl počítat nově počínaje r. 1996, čímž si Lukašenko prodlužoval svoje úřadování o dva roky. Silitski, "Explaining post-communist authoritarianism in Belarus," 45., Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканском референдуме 24 ноября 1996 года.) <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=v19402875&p2={NRPA}> (poslední přístup 1. května 2013).

⁹⁷ Místo 27. července, výročí přijetí Deklarace o státní suverenitě Běloruska v r. 1990, se měl Den nezávislosti slavit 3. července, tedy v den, kdy byl osvobozen Minsk od německé okupace. Булгакаў, *Палітычная гісторыя незалежнай Беларусі*, 83.

⁹⁸ Silitski, "Explaining post-communist authoritarianism in Belarus," 45-46.

Lukašenka, premiér Čigir spolu s dalšími třemi ministry rezignoval na svoji funkci. V den hlasování o odvolání Lukašenka ale poslanci z frakce stojící za prezidentem chyběli v parlamentu a nedošlo tak k dosažení potřebných dvou třetin hlasů. Následující den dorazila do Minsku delegace z Ruska v čele s premiérem Černomyrdinem a předsedou Dumy Selezněvem s cílem dosáhnout kompromisu. Přestože dohodnuté řešení by pouze pozdrželo přijetí ústavních změn, které navrhoval Lukašenko,⁹⁹ den před konáním referenda parlament, i díky hlasům prezidentské frakce, dohodnutý kompromis odmítl přijmout. To umožnilo Lukašenkovi obvinít Nejvyšší sovět z obstrukcí a prohlásit výsledky referenda za závazné.¹⁰⁰ Více než 70 % občanů podpořilo Lukašenkovu verzi ústavy a Nejvyšší sovět byl rozpuštěn. Poslanci nedokázali najít cestu, jak odvolat Lukašenka z funkce.

Nový dvoukomorový parlament tvořila 110 členná Komora reprezentantů, kam přešli poslanci z Nejvyššího sovětu blízcí prezidentovi, a 64 členná Rada ministrů, zvolena místními samosprávami, které dříve jmenoval prezident, i samotným prezidentem.

3.2 Hospodářská politika Lukašenka

3.2.1 Pokus o tržní reformy

Krátce po svém zvolení do prezidentského úřadu se musel Lukašenko potýkat na jedné straně s potřebou plnit své předvolební populistické sliby, na druhé straně s tíživou ekonomickou situací v zemi. Různorodost složení politického vedení země se kloubila s rozpolceností pohledu samotného Lukašenka na nutné ekonomické reformy.¹⁰¹ Vláda a přední ekonomové země dostali za úkol vypracovat program opatření pro překonání ekonomické stagnace. Výsledkem byl Program neodkladných opatření po vyvedení ekonomiky Republiky Bělorusko z krize, schválený parlamentem

⁹⁹ Prezident souhlasil s poradní funkcí referenda a parlament v čele s Šareckim s odvoláním procesu impeachmentu. Po skončení referenda mělo dojít k svolání Ústavního shromáždění, které mělo dohodnout změny v ústavě. V tomto shromáždění by ale měl Lukašenko většinu (mělo být na půl jmenováno prezidentem, na půl parlamentem, kde měl Lukašenko svoji frakci). Silitski, "Explaining post-communist authoritarianism in Belarus," 46.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Lukašenko měl podle všechno povrchní představy o fungování státní ekonomiky. Tehdejší ministr práce, ekonom Aleksandr Sosnov ho charakterizoval následujícím způsobem: „Lukašenko to měl vše pomíchané. Báze, osnova – to je komunistické vidění: majetek v rukou státu, Gosplan, Gosnab a žádné soukromé podnikání. Ale na tuto bázi byly navázány zklamání z posledních dvaceti let sovětské vlády. A kvůli absenci důležitého základního ekonomického vzdělání se mu v hlavě utvořil jistý druh eklekticismu.“ Федута, Лукашенко, 193.

30. září 1994.¹⁰² Šlo o směs tržně orientovaných reformů, prosazovaných především předsedou Národní banky Bogdankevičem, s rozšířením státní regulace podniků, požadovaným hlavně vicepremiérem Sergejem Lingem. Mezi reformní kroky patřila hlavně makroekonomická stabilizace, restriktivní monetární politika, která měla zamezit inflaci a stabilizovat kurz měny, liberalizace cen, liberalizace zahraničního obchodu, omezení dotací státních podniků úvěry Národní banky, snížení schodku rozpočtu a zrušení praxe vzájemného odepisování dluhů mezi státními podniky.

Bez ohledu na přijetí reformního ekonomického programu prezident Lukašenko nezměnil svoji populistickou rétoriku. Zopakoval svůj slib nepřipustit „divokou“ privatizaci, zavázal se zastavit růst cen potravin,¹⁰³ „za jakoukoliv cenu“ stabilizovat kurz měny a nedopustit „prudký propad výroby“.¹⁰⁴

Reálná politika se ale zpočátku v podstatě shodovala s přijatým programem reformů, a to hned z několika důvodů. Zaprvé Lukašenko byl podle všeho skutečně nakloněn reformování ekonomiky a jeho značná popularita mu umožňovala provádět nepopulární kroky v tomto směru.¹⁰⁵ Zadruhé tehdy Lukašenko neměl plnou kontrolu nad vládou, kde převažovali reformisté. Nekontroloval ani činnost Národní banky, která byla podřízena parlamentu.¹⁰⁶ Zatřetí Rusko nejevilo snahu o sblížení se s Lukašenkovým Běloruskem. Nejen měnová unie, ale ani snížení cen surovin nebyly na pořadu dne. V říjnu 1994 navíc proběhl konflikt mezi Jelcinem a Lukašenkem na summitu SNS.¹⁰⁷ Bělorusko se tak muselo s žádostí o udělení stabilizačního úvěru obrátit na MMF a slíbit plnění rozsáhlých tržních reformů.¹⁰⁸

Přesto se plnění reformního programu stále častěji střetávalo s populismem Lukašenka. Cenová liberalizace vedla k nepřetržitému růstu cen, a jelikož nedocházelo k omezení růstu množství peněz kvůli plnění předvolebních slibů ohledně růstu platů, zasáhla ekonomiku v srpnu hyperinflace¹⁰⁹ a v říjnu prudký trojnásobný propad národní

¹⁰² Програма неотложных мер по выводу экономики Республики Беларусь из кризиса. <http://old.bankzakonov.com/d2008/time80/lav80959/index.htm> (poslední přístup 4. května 2013).

¹⁰³ V přímém rozporu s programem, který plánoval cenovou liberalizaci, potraviny nevyjímaje.

¹⁰⁴ Silitski, "The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka", 40.

¹⁰⁵ Василий Леонов, *Работа над ошибками* (Смоленск: Скиф, 2003), 69-70.

¹⁰⁶ Silitski, "The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka", 41.

¹⁰⁷ Jelcin navrhol přesunutí sídla SNS z Minsku do Moskvy a jmenování Kebiče hlavou Mezistátní ekonomické komise SNS. Lukašenko oba návrhy zablokoval. Ibid.

¹⁰⁸ Федута, *Лукашенко*, 194-195.

¹⁰⁹ V srpnu r. 1994 došlo k rekordní měsíční inflaci v rámci uvedeného roku o výši 54 %. Belarus Economic Trends (Minsk: Tacis European Expertise Service, November 1996), 8.

měny.¹¹⁰ Když došlo v listopadu k uvolnění cen mléčných výrobků, ukončil Lukašenko předčasně dovolenou, v televizním vystoupení obvinil vládu, parlament i Národní banku z „protiřídového jednání“ a vyzval k vrácení cen na původní úroveň.¹¹¹

Největší úspěch byl zaznamenán u reforem v měnové politice. Národní banka vedená Bogdankevičem dokázala v roce 1995 omezit růst množství peněz, dosáhnout kladných reálných úrokových sazeb u půjček i vkladů, liberalizovat výměnný kurz běloruského rublu a umožnit firmám i soukromým osobám volně nakupovat cizí valuty, výrazně snížit dotaci schodku rozpočtu Národní bankou a hlavním zdrojem pokrytí schodku učinit státní dluhopisy.¹¹² Důvěra obyvatel v bankovní sektor byla v krátkém časovém úseku obnovena a rezervy Národní banky se prudce zvýšily.¹¹³ Došlo ke zlepšení obchodní bilance i k podstatnému zvýšení objemu mezinárodního obchodu.¹¹⁴ To bylo umožněno díky zvýšení obchodu se státy Evropské unie, než došlo k opětovnému omezení obchodu po referendu v roce 1996 kvůli porušování lidských práv.¹¹⁵

V letech 1994-1996 došlo v Bělorusku k makroekonomické stabilizaci bez strukturální přestavby a ekonomika se stále nacházela v rukou státu. Hospodářská politika se zaměřila na řešení aktuálních problémů jako vysoká míra inflace a s tím související cenový růst, chyběla ale dlouhodobější koncepce přechodu k tržní ekonomice. Snaha utužit rozpočtová omezení podniků pomocí zvyšování úrokových sazeb vedla k prodlevám ve vyplácení mezd a růstu skryté nezaměstnanosti.¹¹⁶ Tuto potenciální hrozbu sociálního napětí řešil Lukašenko místo prohlubování strukturálních reforem utužením prezidentské kontroly nad ekonomikou.

¹¹⁰ Důležitou roli ale sehrály i události v Rusku, především „černé úterý“ 11. října 1994. Šlo o propad hodnoty rublu v poměru k dolaru. Silitski, „The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka“, 41.

¹¹¹ Ve skutečnosti to byl jen další populistický krok a prezident se nakonec spokojil s dvoutýdenním snížením ceny tvarohu. Леонов, *Работа над ошибками*, 70-71.

¹¹² Silitski, „The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka“, 41-42.

¹¹³ Z -3,5 milionu amerických dolarů ve čtvrtém kvartálu roku 1994 na 104,9 milionu dolarů ve čtvrtém kvartálu roku 1995, *Ibid*, 42.

¹¹⁴ Saldo obchodní bilance zůstalo záporné, v roce 1994 činilo -710 milionu amerických dolarů, v roce 1995 -528 milionu dolarů. Celková hodnota zahraničního obchodu (export + import) se zvýšila z 5992 milionu dolarů na 9770 milionu dolarů. Republic of Belarus – Recent Economic Developments (Washington: International Monetary Fund, November 1997), 115.

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/1997/cr97111.pdf> (poslední přístup 5. května 2013).

¹¹⁵ Silitski, „The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka“, 42.

¹¹⁶ Podle oficiálních statistik dosáhla skrytá nezaměstnanost 15 %, dle neoficiálních údajů dosahovala až 30 %. Propouštění ze státních podniků bylo zakázáno prezidentským dekretem. *Ibid.*, 42-43.

3.2.2 Podřízení bankovního sektoru prezidentovi a znovuzavedení měkkých rozpočtových omezení

Restriktivní měnová politika Bogdankeviče se stávala pro Lukašenka stále větší přítěží. Hlavním konfliktním bodem bylo omezení možnosti poskytování úvěrů státním podnikům Národní bankou. Jelikož byla Národní banka podřízená parlamentu a Lukašenko nemohl zasahovat do jejího chodu, stalo se prezidentovým cílem znárodnění soukromého bankovního sektoru, který by mohl vytvářet alternativu Národní bance a umožnil dotovat státní podniky.¹¹⁷ Vůči bankovnímu sektoru byla spuštěna negativní mediální kampaň, navíc měl program znárodnění podporu v Nejvyšším sovětu, kde dominovali komunisté a agráři.

Lukašenko přestal reagovat na doporučení Národní banky,¹¹⁸ a když v srpnu 1995 došlo v rozporu s ústavou ke sloučení zadlužené soukromé Belarusbanky se státní Spořitelní bankou¹¹⁹ bez souhlasu Národní banky,¹²⁰ Bogdankevič rezignoval na svoji funkci. To dalo Lukašenkovi volnou ruku k obnovení poskytování přímých úvěrů se zápornou úvěrovou sazbou konkrétním podnikům Národní bankou, a tím i k zavedení měkkých rozpočtových omezení.¹²¹ Přestože Lukašenko v rozporu s ústavou dosazoval předsedu Národní banky, neznamenalo to ještě přímé podřízení banky prezidentovi. Nová předsedkyně Tamara Vinnikova opakovaně vystupovala proti inflační politice prezidenta.¹²² Po upevnění své moci prostřednictvím druhého referenda v roce 1996 mohl Lukašenko sesadit Vinnikovou z funkce na základě obvinění z korupce. Plné podřízení Národní banky umožnil prezidentský dekret v březnu 1998, zároveň došlo k výměně předsedy banky Alejnikova na Prokopoviče.¹²³

¹¹⁷ Silitski, "The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka", 44.

¹¹⁸ To potvrzují jak vzpomínky Bogdankeviče, tak tehdejší předsedkyně Belarusbanky a pozdější předsedkyně Národní banky Tamary Vinnikové. «Корни белорусской политики. Богданкевич: мы вскочили в яму», *Telegraf.by*, 28. сентября 2011. <http://telegraf.by/2011/09/korni-belorusskoi-politiki-stanislav-bogdankevich> (poslední přístup 6. května 2013).; Федута, *Лукашенко*, 211-216.

¹¹⁹ Сберегательный банк

¹²⁰ «Корни белорусской политики. Богданкевич: мы вскочили в яму»

¹²¹ Jde o systém typický pro plánovanou ekonomiku, kdy státní podniky mají jistotu dotací ze strany státu i v případě, když jsou ztrátové. Opakem je systém tvrdých rozpočtových omezení, kdy ztrátovým podnikům hrozí propouštění zaměstnanců nebo bankrot. János Kornai, Eric Maskin and Gérard Roland, "Understanding the Soft Budget Constraint," in *Journal of Economic Literature* 41 (2003): 1095-1136. <http://www.sss.ias.edu/files/papers/econpaper19.pdf> (poslední přístup 6. května 2013).

¹²² Kirk Mildner, *Belarus: Kritische Überlegungen zu Politik und Wirtschaft des Lukaschenko-Regimes* (Köln: Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 2000), 17. <http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/4152/ssoar-2000-mildner-belarus.pdf?sequence=1> (poslední přístup 6. května 2013).

¹²³ Анатолий Тарахович, «Один на один с собственным курсом», *Белорусы и рынок*, 30. марта 1998. <http://www.br.minsk.by/index.php?article=16232> (poslední přístup 11. května 2013).

Bez ohledu na podřízení Národní banky vlastní moci, neopustil Lukašenko myšlenku zestátnění soukromého bankovního sektoru. Prezidentským dekretem bylo v květnu 1996 nařízeno přecenění státního podílu v soukromých bankách od roku 1991 na základě zohlednění inflace.¹²⁴ Tím stát získal kontrolu nad šesti největšími soukromými bankami v Bělorusku, které kontrolovaly 85 % aktiv, 85 % vydaných úvěrů a 40 % vlastního kapitálu celého bankovního sektoru země.¹²⁵

V rámci udržení plné zaměstnanosti¹²⁶ na úkor restrukturalizace a zvýšení produktivity práce obnovil Lukašenko dotaci podniků pomocí cílených úvěrů a daňových úlev. Zavedl přímou odpovědnost náměstků ministrů za hospodářské výsledky podniků¹²⁷ a vybral čtyři přední podniky zaměřené na export, které měly mít přednostní právo na státní podporu v podobě úvěrů a daňových zvýhodnění.¹²⁸ V podobě dekretů stanovoval „programy rozvoje“ určitých odvětví průmyslu.¹²⁹

3.2.3 Omezení privatizace a tlak na soukromý sektor

Program protikrizových opatření nepočítal s prohlubováním privatizace, naopak došlo k redukci jejího již přijatého programu z r. 1993. V letech 1995-1997 nedocházelo ke schvalování ročních privatizačních programů,¹³⁰ naopak se postupně zastavila kupónová privatizace a pouze omezeně se pokračovalo v dříve naplánované privatizaci přeměnou na akciové společnosti.¹³¹ Roku 1997 navíc přešla pravomoc

¹²⁴ Указ Президента Республики Беларусь от 24. мая 1996 г. №209 "О мерах по регулированию банковской деятельности в Республике Беларусь"

<http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic56/text583.htm> (poslední přístup 6. května 2013).

¹²⁵ Šlo o Belarusbank, Belpromstrojbank, Belagroprombank, Priorbank, Belbiznesbank a Belzneshekonombank. Silitski, "The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka", 45-46.

¹²⁶ Oficiální nezaměstnanost v zemi činila v roce 1994 2,1 %, v roce 1995 2,7 % a v roce 1996 3,9 %.

Prezidentský dekret z března 1997 stanovil strop nezaměstnanosti ke konci roku 1997 na 130 000 osob, což odpovídá 2,8 %. Republic of Belarus – Recent Economic Developments, IMF, 20, 83.

¹²⁷ Silitski, "The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka", 49.

¹²⁸ Šlo o MAZ (Minský automobilový závod), MTZ (Minský traktorový závod), Integral (výrobce elektroniky) a Horizont (výrobce televizorů). Ibid.

¹²⁹ Tak například výrobci televizí byli prezidentským dekretem zbaveni povinnosti platit celní poplatky za importované komponenty, DPH a polovinu ze „zvláštní daně“ („černobylské“). Указ Президента Республики Беларусь от 26 июня 1996 г. №226 "О реализации программы финансово-экономического оздоровления предприятий телевизионной отрасли"
<http://www.levonevski.net/pravo/temy/tema26/vtor/docm1035.html> (poslední přístup 6. května 2013).

¹³⁰ Ракова. «Приватизация в Беларуси», 147-149.

¹³¹ Do poloviny roku 1997 tak došlo k privatizaci pouze 10 % z 4423 podniků, které měly být privatizovány podle plánu z roku 1993. Celkově bylo privatizováno v roce 1994 184 podniků (4,2 %), v roce 1995 53 podniků (1,2 %) a v roce 1996 136 podniků (4,1 %). Celkem se od roku 1991 do poloviny 1997 privatizovalo 17,2 % podniků. Republic of Belarus – Recent Economic Developments, IMF, 57, 123.

vypracovávání ročních privatizačních programů do rukou prezidenta a prezidentským dekretem se zavedla tzv. „zlatá akcie“, díky čemuž mohl stát kontrolovat činnost podniků i s menším než většinovým státním podílem.¹³²

Podmínky fungování soukromého sektoru ekonomiky se zhoršily. Prezidentský dekret z května 1996 nařídil povinnost nové registrace všech soukromých firem v Bělorusku.¹³³ Firmy, jež zaznamenaly v předchozím roce ztrátu nebo se nacházely mimo úřední adresu, podléhaly likvidaci. Likvidované firmy navíc neměly právo obnovovat svoji činnost. Zvyšovala se hodnota základního jmění nově vznikajících podniků. To vše se projevilo jednak růstem korupce, rovněž i tlakem na politickou opozici v zemi.¹³⁴

3.2.4 Běloruský „ekonomický zázrak“

Kurz hospodářské politiky Běloruska vycházel z programu nazvaného „Základní směry sociálně-ekonomického rozvoje v letech 1996-2000“.¹³⁵ Přestože šlo spíše o soubor slibů, jenž měl zaručit vítězství Lukašenka ve druhém referendu, základní paradigmatata zůstala zachována i v pozdější reálné politice.

Dekretem prezidenta bylo nařízeno všem podnikům v roce 1997 zvýšit výrobu o 5 %.¹³⁶ Toho mělo být dosaženo tiskem peněz Národní bankou a vyčleněním úvěrů státnímu sektoru v rozměrech odpovídajících průměrně 20 % HDP země.¹³⁷ Hlavními příjemci státních úvěrů se stala odvětví zemědělství (zhruba 60 % všech úvěrů, ani to však nekompensovalo ztráty tohoto odvětví kvůli fixaci cen), stavebnictví a strojírenství.¹³⁸ Došlo k prudkému nárůstu objemu peněz v ekonomice.¹³⁹ Zároveň

¹³² Указ Президента Республики Беларусь от 14 ноября 1997 г. №591 "Об особом праве ("золотой акции") государства на участие в управлении акционерными обществами", <http://old.bankzakonov.com/d2008/time69/lav69740.htm> (poslední přístup 7. května 2013).

¹³³ Указ Президента Республики Беларусь от 24. мая 1996 №208 "О некоторых мерах по упорядочению деятельности субъектов хозяйствования", <http://newsby.org/documents/ukazp/2012/ukase-by4/ukaz2012-belarus-3981.htm> (poslední přístup 8. května 2013).

¹³⁴ Silitski, "The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka", 47-48.

¹³⁵ Віталь Сіліцкі, „Эканамічная палітыка Лукашэнкі“ в *Беларуска-расейская інтэграцыя. Аналітычныя артыкулы*, ред. Валер Булгакаў (Менск: Энцыклапедыкс, 2002), 49-51.

¹³⁶ Silitski, "The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka", 53.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Republic of Belarus – Recent Economic Developments, IMF, 102.

¹³⁹ V roce 1996 vzrostl peněžní objem o 188 %, v roce 1997 o 154 % a v roce 1998 o 201 %. Broad Money Supply, The National Bank of the Republic of Belarus, <http://www.nbrb.by/eng/statistics/MonetaryStat/BroadMoney/> (poslední přístup 11. května 2013).

prudce poklesly rezervy Národní banky. Pro zkrácení inflace bylo zakázáno podnikům zvyšovat ceny o více než 2,5 % za měsíc.¹⁴⁰

Velkým problémem byl špatně vybalancovaný poměr investic do ekonomiky. Největší podíl investic šel do stavebnictví a dopravy, na průmysl zbývalo pouze zhruba 30 % z investičního koláče, což bylo vzhledem ke struktuře běloruské ekonomiky zcela nedostatečné.¹⁴¹ Navíc docházelo k „projídání“ již tak omezených oběžných aktiv podniků, která nedosahovala ani třetiny z potřebné hodnoty.¹⁴² Celkový podíl ztrátových státních podniků se pohyboval okolo 15 % a měl tendenci k růstu.¹⁴³

Byla zavedena státní kontrola měnového kurzu a systém dvojího kurzu. Rozdíl mezi oficiálním kurzem a kurzem tržním činil v průběhu roku 1997 zhruba 40 % a později v roce 1998 až více než dvojnásobek.¹⁴⁴ Státní podniky orientované na export byly nuceny prodávat téměř polovinu svých příjmů v cizích měnách státu za oficiální hodnotu kurzu a stát následně za takto získanou valutu nakupoval tzv. „strategicky důležité nákupy“, což byly potraviny nebo potřebné investice do běloruského průmyslu.¹⁴⁵ Tato měnová politika přispěla k vytvoření černého trhu s cizí měnou. Stát přicházel z důvodu nepřímých subvencí daných dvojitým měnovým kurzem až o 8 % HDP ročně.¹⁴⁶

Odbyt byl zajištěn převážně díky ruskému trhu, jehož podíl na běloruském exportu se jenom mezi roky 1995 a 1997 více než zdvojnásobil, především díky exportu strojírenských výrobků.¹⁴⁷ Vzrostla ale i domácí poptávka díky zvýšení cel na ruskou úroveň v rámci celní unie, což snížilo import výrobků ze zahraničí.¹⁴⁸ I přes výrazný nárůst běloruského exportu saldo obchodní bilance bylo záporné a jeho hodnota se v průběhu let neustále zvyšovala. To vedlo k prudkému nedostatku cizí měny, což

¹⁴⁰ Silitski, „The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka“, 53.

¹⁴¹ Belarus: Window of Opportunity, World Bank, 55-56.

<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/8351> (poslední přístup 11. května 2013).

¹⁴² Jenom za první pololetí roku 1997 se oběhová aktiva zmenšila o 10,3 %. Přitom rozměr oběžných aktiv byl větší než rozměr vytvořeného HDP. Ekonomika pociťovala hrubý deficit oběhových aktiv, kvůli čemuž podniky nemohly plnit zakázky bez zaplacení předem. Злотников, Либерализация экономики Беларуси, 19.

¹⁴³ Republic of Belarus: Selected Issues (Washington: International Monetary Fund, February 2002), 89. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2002/cr0222.pdf> (poslední přístup 11. května 2013).

¹⁴⁴ Silitski, „The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka“, 59-60.

¹⁴⁵ Ibid., 59.

¹⁴⁶ Systém dvojího kurzu byl zrušen v září roku 2000. Republic of Belarus: Selected Issues, IMF, 36.

¹⁴⁷ Ibid., 112-113.

¹⁴⁸ Jako příklad poslouží pokles importu televizí ze zahraničí z 104 100 na 600 kusů za prvních devět měsíců roku 1997. Současně se zvýšila výroba televizí v samotném Bělorusku o 60 %. Злотников, Либерализация экономики Беларуси, 19. Zvýšení celních sazeb ale mělo i negativní dopady na běloruské producenty, kteří byli závislí na dovozech vstupů z vnějších trhů.

běloruský režim řešil různými způsoby – od nárůstu podílu barterových dohod v obchodu s Ruskem, ke kontroverznímu prodeji sovětských zbraní do zemí třetího světa.¹⁴⁹

Vlivem přímé státní podpory vybraných sektorů hospodářství a příznivého vývoje zahraničního obchodu s Ruskem tak běloruská ekonomika po letech recese zaznamenala poprvé v postsovětském období růst HDP v rozměru 2,8 % v roce 1996 a v letech 1997 a 1998 činil růst HDP 11,4 %, respektive 8,4 %.¹⁵⁰ Průmyslová výroba dokonce vzrostla v těchto letech o 18,8 %, respektive 12,4 %.¹⁵¹ Tento, v porovnání s jinými transformujícími se ekonomikami značně příznivý výsledek, s sebou přinášel značná rizika v podobě přílišné závislosti na ruském trhu nebo v narůstajících makroekonomických disproporcích daných státními zásahy do ekonomiky.

3.2.5 Vliv sblížení se s Ruskem na ekonomický růst Běloruska

Důvody podepsání řady vzájemných smluv mezi Ruskem a Běloruskem v druhé polovině devadesátých let byly u každého z výše uvedených států odlišné. V případě Ruska šlo o zájmy geostrategické¹⁵² a politické,¹⁵³ u Běloruska hrála roli mimo politických motivů¹⁵⁴ hlavně ekonomická výhodnost tohoto spojení.

V únoru 1996 byla podepsána dohoda „O uspokojení vzájemných nároků“, díky které byl odpuštěn běloruský dluh za plyn v rozměru 1,3 miliardy amerických dolarů výměnou za splacení demontovaných jaderných hlavic a nákladů na pobyt

¹⁴⁹ Luboš Veselý, „Alexandr Lukašenko – velkoobchod se zbraněmi s.r.o.“, *Asociace pro mezinárodní otázky*, 5. května 2003, <http://www.amo.cz/publikace/alexandr-lukasenko--velkoobchod-se-zbranemi-sro.html> (poslední přístup 13. května 2013). Jenom za rok 1996 se zisk z prodeje zbraní odhaduje na 400 milionu amerických dolarů. Леонид Злотников, «Выживание или интеграция?», *Pro et Contra*, Том 3, № 2 (1998): 85. http://uisrussia.msu.ru/docs/nov/pec/1998/2/ProEtContra_1998_2_06.pdf (poslední přístup 16. května 2013).

¹⁵⁰ Belarus: Window of Opportunity, World Bank, 1.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Na území Běloruska se nachází radar ruské protiraketové obrany blízko města Ganceviči a vysílač válečného námořnictva poblíž města Vilejka. Strategická důležitost Běloruska z pohledu ruské armády hrála s hrozícím rozšiřováním NATO na východ stále důležitější roli. Bělorusko rovněž představuje stabilní transportní koridor ruské ropy a zemního plynu, který se vyhýbá Ukrajině i Pobaltí. Zabraňuje také hrozbě vytvoření tzv. „pásu Baltské-Černé moře“, který by mohl potenciálně izolovat Rusko. Alyaksandr Tsikhamiraw, „Belarus in Russia’s foreign policy“ in *Belarus-Russia integration: analytical articles*, ed. Valer Bulhakaw (Minsk & Warsaw: Analytical Group, 2003), 382-407.

¹⁵³ Větší míra integrace s Běloruskem hrála důležitou roli v kampani dosud nepopulárního Borise Jelcina za znovuzvolení v roce 1996. Alex Danilovich, *Russian-Belarusian Integration: Playing Games Behind the Kremlin Walls* (Padstow: Ashgate, 2006): 31-110.

¹⁵⁴ Rovněž Lukašenko hojně využíval tématu sblížení s Ruskem v kampaních před oběma referendy.

ruských jednotek na běloruském území.¹⁵⁵ Navíc docházelo k navyšování nového dluhu, což činilo dalších 300-350 milionu dolarů ročně.¹⁵⁶

O rok později díky podepsání dohody o tzv. Svazovém státě došlo k výraznému zlevnění ruských surovin až na úroveň vnitřního trhu pro ruské spotřebitele,¹⁵⁷ a rozšíření celní unie otevřelo ruský trh pro odbyt běloruské produkce. Kromě toho běloruské vedení zvolilo taktiku navozování vztahů na regionální úrovni. Nárůst obchodu s Ruskem v roce 1997 byl dán z 65 % přímým spojením Běloruska s ruskými regiony.¹⁵⁸

Bělorusko získalo prostřednictvím celní unie kontrolu nad 70 % obchodní výměny Ruska se Západem.¹⁵⁹ Vybíralo tak celní poplatky, které muselo následně vracet Rusku. Část z nich si však Bělorusové nechávali – za rok 1996 činil takto nabytý zisk 400 milionu dolarů a v dalších letech ještě narůstal.¹⁶⁰ Rovněž zvýšení podílu barterových dohod v obchodu mezi Ruskem a Běloruskem¹⁶¹ přineslo Bělorusku ekonomickou výhodu. Prodávalo totiž Rusku některé výrobky za ceny vyšší, než byly světové, což znamenalo další zisk v rozměru přibližně 200-300 milionu dolarů ročně.¹⁶²

Přestože ekonomická integrace znamenala pro Bělorusko i některé nevýhody, například snížení výnosu za transit ruských surovin na Západ, celkový zisk v letech 1997 a 1998 se odhaduje až na 1,5-2 miliardy dolarů ročně, tedy v přepočtu 6-7% HDP země.¹⁶³ Ruský podíl na běloruském „ekonomickém zázraku“ byl tedy značný.

¹⁵⁵ Ирина Селиванова, «Экономическая интеграция России и Белоруссии и её влияние на развитие народного хозяйства Белоруссии» в *Россия и Белоруссия: общества и государства*, ред. Дмитрий Фурман (Москва: Права человека, 1998), 325.

¹⁵⁶ Злотников, Либерализация экономики Беларуси, 18.

¹⁵⁷ Karel Svoboda, „Spolupráce nebo závislost? Vztah běloruské ekonomiky k Rusku“, *Asociace pro mezinárodní otázky*, 5. února 2007, <http://www.amo.cz/publikace/spoluprace-nebo-zavislost-vztah-beloruske-ekonomiky-k-rusku.html> (poslední přístup 14. května 2013).

¹⁵⁸ Селиванова, «Экономическая интеграция России и Белоруссии», 326.

¹⁵⁹ Vitalii Silitski, „The political economy of Russian-Belarusian integration“ in *Belarus-Russia integration: analytical articles*, ed. Valer Bulhakaw (Minsk & Warsaw: Analytical Group, 2003), 257.

¹⁶⁰ V roce 1998 činil zisk jenom za celní poplatky za osobní automobily 600 milionu amerických dolarů. Mildner, *Belarus: Kritische Überlegungen zu Politik und Wirtschaft des Lukaschenko-Regimes*, 12-13.

¹⁶¹ V roce 1998 bylo díky barterovým dohodám zapláceno 74 % ruských surovin běloruskými výrobky a pouze 26 % penězi. Селиванова, «Экономическая интеграция России и Белоруссии», 326.

¹⁶² Злотников, Либерализация экономики Беларуси, 18.

¹⁶³ Mildner, *Belarus: Kritische Überlegungen zu Politik und Wirtschaft des Lukaschenko-Regimes*, 13. Střízlivější odhady mluví o zisku 1-1,3 miliardy dolarů. Злотников, Либерализация экономики Беларуси, 18.

3.2.6 Devalvace měny a finanční krize v Rusku

Prvním projevem neudržitelnosti makroekonomické politiky Lukašenka byla devalvace běloruské měny v březnu 1998. Příčinou byla nerovnováha mezi emisí běloruských rublů a regulací měnového kurzu, což v důsledku záporné obchodní bilance vedlo k nedostatku valuty a přebytku běloruské měny. V průběhu dvou týdnů běloruský rubl ztratil čtvrtinu ze své hodnoty.¹⁶⁴ To se projevilo zejména v nárůstu cen u dováženého zboží, především u energetických surovin, ale také v poklesu životní úrovně obyvatel. Reakce běloruské vládnoucí elity dokazovala spíše nepochopení důvodů tohoto procesu. Národní banka se přímo podřídila vládě a do jejího čela byl dosazen jeden ze strůjců „ekonomického zázraku“ Prokopovič, dále byla zrušena konvertibilita běloruského rublu na zahraničních trzích.¹⁶⁵

Finanční krize v Rusku způsobená mohutnou devalvací ruského rublu měla výrazný negativní dopad na běloruskou ekonomiku. Prvotním důsledkem byl několikanásobný nárůst inflace a s tím spojený prudký propad reálné hodnoty platů obyvatel.¹⁶⁶ Nejvýrazněji se ale krize projevila v mohutném poklesu poptávky po běloruském exportu na ruském trhu vlivem jak samotné krize, tak i zvýhodněním ruských výrobců ve srovnání se zahraničními importéry. Běloruská produkce tak zůstávala ležet ve skladech, např. v lednu 1999 se nepodařilo prodat 85 % průmyslové výroby.¹⁶⁷

Reakcí běloruské vlády bylo utužení kontroly nad úrovní cen a měnového kurzu. Národní banka začala vydávat ještě více úvěrů za ještě nižší úrokové sazby.¹⁶⁸ Na druhou stranu se podařilo částečně kompenzovat ztráty na ruském trhu zvýšením exportu na Západ.¹⁶⁹ Navázání nových trhů se projevilo hlavně v pozdějších letech, již v roce 2000 objem exportu překonal do té doby rekordní rok 1997. Ani to ovšem nebylo zcela jednoznačně pozitivním jevem, růst exportu do západních zemí byl dán hlavně

¹⁶⁴ Тарахович, «Один на один с собственным курсом».

¹⁶⁵ Silitski, "The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka", 72.

¹⁶⁶ Republic of Belarus: Recent Economic Developments (Washington: International Monetary Fund, December 1999), 28. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/1999/cr99143.pdf> (poslední přístup 15. května 2013).

¹⁶⁷ Silitski, "The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka", 73.

¹⁶⁸ Ibid., 74.

¹⁶⁹ Republic of Belarus: Selected Issues, IMF, 112-113.

díky výrobkům z ropy, což způsobovalo jen větší míru závislosti na ruských surovinách.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Ирина Тоцицкая, «Внешняя торговля Беларуси» в *Экономика Беларуси: тенденции развития и основные вызовы*, ред. Игорь Пелипась (Минск: Исследовательский центр ИПМ, 2006), 83-101.

4. Faktory, formující podobu běloruské ekonomické transformace

V průběhu devadesátých let byl v Bělorusku zaznamenán ve srovnání s ostatními postsocialistickými státy mnohem pomalejší přechod k tržní ekonomice. I přes slabou implementaci tržních reforem klesala hospodářská výkonnost¹⁷¹ země méně rapidně a následný ekonomický růst byl rychlejší než ve většině států bývalého Sovětského svazu.¹⁷² Důvodů, proč byla zvolena politickými představiteli země zrovna tato cesta, byla celá řada – tato kapitola se pokusí poukázat na nejzásadnější z nich a nalézt mezi nimi souvislosti.

4.1 Struktura hospodářství zděděná po Sovětském svazu

Jak již bylo nastíněno v první kapitole této práce, ekonomika Běloruska těsně po rozpadu SSSR byla ovlivněna dvěma klíčovými faktory – vysokou měrou industrializace a obrovskou závislostí na zahraničním obchodu. Průmyslová výroba se na přelomu 80. a 90. let podílela na tvorbě skoro 60 % hrubého domácího produktu země.¹⁷³ Tento stav zajišťovalo několik desítek obrovských podniků, tvořících naprostou většinu pracovních míst v řadě měst.¹⁷⁴ Restrukturalizace a privatizace průmyslových podniků, často znamenající jejich zavření nebo velký úbytek pracovních míst, by nutně způsobila velké sociální otřesy zvláště na východě země. Zaměstnanci továren přitom tvořili největší část elektorátu.¹⁷⁵

Specializace průmyslu na výrobky určené především na export učinila z otázky zahraniční orientace země citlivé téma. Technologicky náročná produkce, která tvořila většinu běloruského exportu,¹⁷⁶ nebyla na západních trzích pro nízkou produktivitu práce konkurenceschopná. To se projevilo i ve vývoji po přelomu tisíciletí, kdy se

¹⁷¹ Pod hospodářskou výkonností se má na mysli především objem HDP.

¹⁷² Menší hospodářský pokles zaznamenal pouze Uzbekistán, z velké míry také kvůli obdobně slabému procesu reformování jako v Bělorusku. Stanley Fischer and Ratna Sahay, „The Transition Economies After Ten Years“ in *IMF Working Paper 00/30* (Washington: IMF, 2000), <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp0030.pdf> (poslední přístup 9. května 2013); Transition Report 2000 (London: European Bank for Reconstruction and Development, 2000), <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR00.pdf> (poslední přístup 9. května 2013).

¹⁷³ Статистический сборник, 1993 год. Всемирный Банк, 128-129.

¹⁷⁴ Шевцов, *Объединенная нация*, 102-111.

¹⁷⁵ V průmyslu bylo zaměstnáno více než 40 % obyvatel Běloruska. Статистический сборник, 1993 год, Всемирный Банк, 124.

¹⁷⁶ *Ibid.*, 145.

navyšoval export směrem do západní Evropy díky výrobkům z ruské ropy na úkor produkce strojírenství a elektrotechnických výrobků, které ztrácely své postavení i na ruském trhu.¹⁷⁷ Znamenalo to obrovskou závislost jednak na ruském odbytí, na druhé straně pak na levných ruských surovinách.

4.2 Nevyhraněnost běloruské národní identity¹⁷⁸

Základním geopolitickým faktorem, určujícím roli běloruského území v dějinách, bylo jeho postavení na hranicích mezi dvěma civilizacemi – západní a pravoslavnou.¹⁷⁹ Bělorusko prakticky nemělo zkušenost se státní samostatností,¹⁸⁰ jeho elita oscilovala mezi polským či ruským „kolonialismem“ a většinové obyvatelstvo se stále více uzavíralo do regionální podoby národní identity, zvané „tutejšasc“.¹⁸¹

Důležitou úlohu ve formování běloruské identity sehrála náboženská otázka. Postupné vymizení příznivců uniátské církve,¹⁸² jež jevila známky vymezení se jak ruskému pravoslaví, tak polskému katolictví a mohla tvořit jeden ze základů národní identity, určilo do značné míry pozdější vývoj. V současném Bělorusku převládá identifikace s pravoslavím,¹⁸³ které se do značné míry odvolává na myšlenku tzv. „ruského světa“.¹⁸⁴

¹⁷⁷ Тоцицкая, «Внешняя торговля Беларуси», 83-101.

¹⁷⁸ Toto téma je příliš složité a cílem této podkapitoly je pouhé shrnutí nejdůležitějších paradigmat, která měla vliv na směřování porevoluční ekonomické transformace. Na dané téma existuje řada naučných prací, mimo jiné i v češtině, např. Ludmila Volakhava, „Identifikace běloruského národa v kontextu civilizačního pohraničí,“ *Acta Politologica* No. 1, Vol. 5 (2013): 18-46.

<http://acpo.vedeckecasopisy.cz/publicFiles/00382.pdf> (poslední přístup 10. dubna 2013).

¹⁷⁹ Prvotní myšlenku vyjádřenou Samuelem Huntingtonem dále rozvinul v evropském měřítku Piotr Eberhardt, který stanovil přesnější hranici procházející Běloruskem a sledoval chronologii jejího posunu od roku 1500. Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York: Simon & Schuster, 1996); Piotr Eberhardt, „The Concept of Boundary between Latin and Byzantine Civilization in Europe,“ in *Przegląd Geograficzny* 76, No. 2 (2004): 169-188.

¹⁸⁰ S výjimkou necelý rok trvajícího pokusu o ustanovení Běloruské lidové republiky v roce 1918.

¹⁸¹ Termín odvozený od běloruského „тутэйшы“, neboli „zdejší“. Ioffe, *Understanding Belarus*, 77-78.

¹⁸² Řeckokatolická církev, zachovávající prvky pravoslaví, ale podřizující se papeži, vznikla roku 1596 po dosažení tzv. Brestské unie – dohody o ní bylo dosaženo na území dnešního Běloruska. Uniáté v průběhu 18. století tvořili více než 70 % obyvatel běloruského území. Вячеслав Носевич, «Белорусы: становление этноса и «национальная идея» в Россия и Белоруссия: общества и государства, ред. Дмитрий Фурман (Москва: Права человека, 1998), 27.

¹⁸³ Pravoslavnou víru vyznává více než 75 % obyvatel. Религиозность и мораль белорусов (Вилниус: НИСЭПИ, 2010). <http://www.iiseps.org/old/09-10-10.html> (poslední přístup 10. dubna 2013).

¹⁸⁴ Mýtus o „svaté Rusi“ a nedělitelnosti slovanské pravoslavné civilizace s jádrem v trojstátí Ruska, Ukrajiny a Běloruska. Této ideje se přidržuje i běloruská pravoslavná církev, jež je *de facto* součástí, resp. kanonickou jednotkou ruské pravoslavné církve. Volakhava, „Identifikace běloruského národa,“ 23-26.

Třetím aspektem je sovětská minulost Běloruska. Je důležité zmínit represe vůči běloruské inteligenci a potlačení projevů nacionalismu ve třicátých letech 20. století,¹⁸⁵ tragickou zkušenost Velké vlastenecké války, kterou někteří autoři považují za hlavní stavební prvek moderního běloruského nacionalismu,¹⁸⁶ relativní ekonomickou úspěšnost republiky i nadprůměrnou životní úroveň jejích obyvatel v rámci SSSR.

Carský režim, sovětské vedení i pravoslavná církev zdůrazňovaly myšlenku běloruského národa jako součásti velkého trojstátí východoslovanských národů Ruska, Ukrajiny a Běloruska.¹⁸⁷ Proti této koncepci vystupoval prozápadní katolický nacionalismus, který ale byl výrazně slabší.¹⁸⁸ Historicky a geograficky daná rozpolcenost spolu s potlačováním nacionalistických myšlenek a pozitivním vnímáním sovětské minulosti většinou obyvatel, definují současné Bělorusy jako „denacionalizovaný národ“.¹⁸⁹ Právě to bylo důvodem, že Bělorusové, na rozdíl od obyvatel sousedního Pobaltí, nechtěli podstoupit dočasnou ekonomickou útrapy za cenu reorientace na Západ a k tržní ekonomice.¹⁹⁰

¹⁸⁵ V západní části dnešního Běloruska, patřícího Polsku, začalo potlačování snah o běloruskou státnost již ve dvacátých letech. Tehdy v sovětské části naopak probíhalo poměrně čilé národní obrození. Mnohem tvrdší zde ale byly represe ve třicátých letech, kdy byla vyražena většina běloruské národní inteligence. Jan Zaprudnik, *At a Crossroads in History* (Boulder: Westview Press, 1993), 82-88.

¹⁸⁶ Tento nacionalismus je ale pevně spjat s nacionalismem ruským, potažmo ukrajinským, a jen přispívá teorii o Malé Rusi v rámci východoslovanského trojstátí bratských národů. Steven Eke and Taras Kuzio, "Sultanism in Eastern Europe: The Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus," *Europe-Asia Studies* Vol. 52, No. 3 (2000): 529.

¹⁸⁷ Výsledkem bylo obtížné vnímání nově samostatného státu jako entity odlišné od Ruska. To předznamenalo jak obtížnou politickou a ekonomickou transformaci v zemi, tak prohloubení vazeb na Rusko. Jan Zaprudnik, „Belarus. In search of national identity between 1986 and 2000,“ in *Contemporary Belarus. Between democracy and dictatorship*, ed. Elena Korosteleva, Colin Lawson and Rosalind Marsh (London: Routledge, 2003), 112; Podobnou rétoriku používá i prezident Lukašenko. Михаил Гусман, «Александр Лукашенко: Мои выборы были фальсифицированы», *Известия*, 26. августа 2009. <http://izvestia.ru/news/352332> (poslední přístup 11. dubna 2013).

¹⁸⁸ Dle sociologických průzkumů z roku 2009 66,5 % obyvatel Běloruska souhlasí s myšlenkou, že Rusové, Ukrajinci a Bělorusové tvoří tři větve jednoho národa oproti 30,6 %, kteří s touto myšlenkou nesouhlasí. Что такое быть белорусом? (Вилниус: НИСЭПИ, 2009). <http://www.iiseps.org/old/12-09-12.html> (poslední přístup 10. dubna 2013).

¹⁸⁹ Termín historika Davida Marplese. Marples, *Belarus: A Denationalized Nation*.

¹⁹⁰ Andrei Tsygankov, "Defining State Interests after Empire: National Identity, Domestic Structures and Foreign Trade Policies of Latvia and Belarus," *Review of International Political Economy* Vol. 7, No. 1 (2000): 101-137.

4.3 Politický populismus běloruských elit

Vládnoucí nomenklatura v čele s Kebičem si byla dobře vědoma mimořádných sociálních těžkostí, které by přinesl důsledný přechod na tržní ekonomiku. Proto se omezila pouze na stanovení programů přechodu k trhu a plánů na privatizaci státních podniků, než na jejich skutečné naplnění.¹⁹¹ Bylo to pro ni jedinou možností, jak se udržet u moci, z velké části byla tato politika podřízena vítězství Kebiče v prezidentských volbách.¹⁹² Populismus politické elity Běloruska se projevoval jak v umělém udržování nízkých cen potravin, tak v propagandě využívající tento jev a diskreditující tržní systém v okolních státech, kde klesala životní úroveň mnohem rychleji.¹⁹³ Přední představitelé republiky používali ve veřejných prohlášeních slovní spojení jako „tržní bezpráví“, i dílčí úspěchy ekonomiky se traktovaly rétorikou důkazu dominance státních regulací nad tržními vztahy.¹⁹⁴ Podstatnou roli v tom sehrál i neúspěch „šokové terapie“ Gajdara v sousedním Rusku.

Politickým populismem se vyznačoval i první prezident republiky Lukašenko, jehož názorový vývoj v ekonomické oblasti v podstatě kopíruje názory většinového vzorku obyvatel. Od kritiky plánovaného systému hospodářství na počátku 90. let dospěl k obratu – začal poukazovat na nutnost státního řízení ekonomiky i bohatého sociálního státu.¹⁹⁵ Dá se s určitostí tvrdit, že veškerý projekt běloruského „ekonomického zázraku“ po roce 1996, a to jak systém jeho tvorby, tak i jeho využití v propagandě, je zacílen v první řadě na sběr politických bodů ve prospěch Lukašenka.¹⁹⁶

4.4 Pevné ekonomické propojení s Ruskou federací

Hlavním faktorem hospodářské provázanosti s Ruskem byla a nadále zůstává prakticky úplná závislost na ruských energetických surovinách. Snahám o diverzifikaci dodávek bránila pohodlnost, zapříčiněná nízkou cenou těchto surovin, která se někdy

¹⁹¹ První vládní program tohoto typu vznikl již v říjnu 1990 s názvem „Program přechodu Běloruské SSR k tržní ekonomice“. Злотников, Злотникова, *Проблемы экономических реформ в Беларуси*, 5, 8. Program rozsáhlé privatizace s cílem privatizovat do roku 1999 dvě třetiny státního majetku po vzoru zemí střední a východní Evropy byl stanoven v roce 1993, nebyl však z větší části splněn. Ракова, «Приватизация в Беларуси», 147.

¹⁹² Коктыш, *Трансформация политического режима Республики Беларусь*, 47.

¹⁹³ Злотников, Злотникова, *Проблемы экономических реформ в Беларуси*, 8-9.

¹⁹⁴ Výrok předsedy Státní plánovací komise (Госэкономплан) Sergeje Linga ze září 1992. Ibid., 12.

¹⁹⁵ Карбалевиц, «Путь Лукашенко к власти», 234-238.

¹⁹⁶ Silitski, „The politics of economic policymaking in Belarus under Lukashenka“, 52, 87.

blížila velikosti cen pro spotřebitele v samotném Rusku.¹⁹⁷ Politické vedení Běloruska k této situaci nepřistupovalo jako k problému, který je nutné řešit, ale jako k předpokladu navázání těsnější spolupráce s Ruskem.¹⁹⁸ Přestože docházelo k určitému pokroku v zefektivnění výroby snížením spotřeby energií,¹⁹⁹ tento proces podstatně zpomalily nízké ceny a benevolence ruské strany (včetně časté praxe odepisování dluhů za suroviny).²⁰⁰

Proces reformování ekonomiky země negativně ovlivnilo kromě dotací v oblasti surovin čerpání úvěrů na účet ruské centrální banky na počátku 90. let. Zatímco země Pobaltí vystoupily z rublové zóny a stabilizovaly své měny, Bělorusko se muselo potýkat s vysokou mírou inflace sovětského rublu.²⁰¹ Stabilizace finančního sektoru se tím značně zdržela.

Otevření ruského trhu v roce 1996 v podstatě umožnilo celý průběh „ekonomického zázraku“ a Lukašenko tak mohl ignorovat ekonomické sankce, uvalené Západem po kontroverzním druhém referendu. Uvolnil si tím ruce k utužení svého režimu, jelikož Rusko nepožadovalo ústupky v rámci dodržování lidských práv výměnou za ekonomické výhody.

Kumulace těchto čtyř hlavních faktorů odpovídá na otázku, proč nastal v evropském měřítku zcela unikátní průběh ekonomické transformace Běloruska. Pozoruhodná je ovšem jejich vzájemná provázanost. Sovětské dědictví mělo přímý vliv na tvorbu ostatních činitelů, stejně tak osobité vnímání běloruské identity ovlivnilo jak politiku elit, tak snadný příklon k Rusku. Politický populismus by zároveň nebyl možný bez hospodářských dotací z Ruska. To vše umožňuje autorovi této práce vyslovit závěr, že průběh běloruské ekonomické transformace byl nikoli náhodným jevem, ale v podstatě zcela přirozeným vyústěním předchozího vývoje. Naopak odlišný scénář v důsledku výše zmíněných faktorů byl velice nepravděpodobný.

¹⁹⁷ Clelia Rontoyanni, *Russia's Policies Towards Belarus and Ukraine: Towards Integration or Disintegration?* (Glasgow: University of Glasgow, 2001), 97-99.

¹⁹⁸ Abdelal, "Interpreting Interdependence," 112.

¹⁹⁹ V rámci států bývalého Sovětského svazu (s výjimkou Pobaltí) Bělorusko nejvíce omezilo energetickou náročnost své výroby. Belarus: Window of Opportunity, World Bank, 209-212.

²⁰⁰ Селиванова, «Экономическая интеграция России и Белоруссии», 337.

²⁰¹ «Корни белорусской политики. Богданкевич: мы вскочили в яму»

Závěr

Hospodářská transformace v Bělorusku se v rámci evropské části bývalého východního bloku vyvíjela zcela atypickým způsobem. U vlády v zemi setrvali po celou první polovinu devadesátých let představitelé původní komunistické nomenklatury v čele s premiérem Kebičem, kteří se snažili udržet v ekonomické rovině všemi prostředky *status quo*, a proto v zemi nedošlo k větším tržním reformám. Politická opozice, vedená hnutím Běloruské národní fronty, byla vnitřně nejednotná a soustředila se na nacionalistická témata, která nebyla v tehdejší společnosti příliš aktuální. Situace politické krize umožnila vyhrát první prezidentské volby nestranickému Aleksandrovi Lukašenkovi.

Po počátečních pokusech o hospodářské reformy došlo k postupnému utužení prezidentského režimu jak v politické, tak i ekonomické oblasti. Minimální míra privatizace v zemi a přímá kontrola bankovního sektoru prezidentskou administrativou umožnila pomocí úvěrování vybraných průmyslových odvětví výrazně zvýšit výrobu. Její odbyt byl zajištěn převážně díky ruskému trhu. Bez ruského faktoru, který kromě zajištění odbytu pro běloruské výrobky představoval i jiné přímé a nepřímé subvence, by přitom s největší pravděpodobností k žádnému běloruskému „ekonomickému zázraku“ vůbec nedošlo.

Specifický průběh běloruské hospodářské transformace byl dán čtyřmi rozhodujícími faktory. V první řadě se na ní projevila struktura běloruského průmyslu z dob Sovětského svazu, především vysoká míra industrializace a soustředění průmyslu do několika velkých podniků orientovaných na export. Svoji roli hrála i nadstandardní životní úroveň obyvatel na svazové poměry. Dalším faktorem byla nedostatečně vymezená běloruská národní identita, kdy v podstatě chyběla zkušenost státní samostatnosti a zdůrazňovaná příbuznost s Ruskem měla v obecném povědomí významnou úlohu. Třetím faktorem byl politický populismus vládnoucích elit. Jejich politika odrážela především zájem o vyvarování se sociálním otřesům, které by musely nutně následovat po restrukturalizaci a privatizaci běloruských podniků. Posledním faktorem byla výrazná provázanost ekonomik Běloruska a Ruska, ať už jde o závislost na ruských energetických surovinách, nebo na ruském odbytí pro běloruskou výrobu. Jak Kebič, tak Lukašenko viděli ve spojení s Ruskem nejpohodlnější a nejvýhodnější možnost pro fungování běloruské ekonomiky a korespondovalo to i s míněním většiny obyvatel. Tyto čtyři faktory byly vzájemně provázány a umožnily učinit závěr, že

ačkoliv byl běloruský model transformace v regionu unikátní, jeho průběh byl zcela logickým vyústěním.

Summary

Economic transformation in Belarus was substantially different from other countries in the European section of the former eastern bloc. Entire first half of the 1990s the original communist nomenclature governed the country with the Premier Kebich as its head. They were severely opposed to the market reforms and hence they wanted to maintain the status quo at any cost. Political opposition led by the movement Belarusian national front was internally unsettled and primarily focused on nationalistic agenda which was however unpopular and not actual at that time. Thus, the political crisis and disunity of opposition enabled to nonpartisan candidate Alexander Lukashenka to win the presidential elections.

After initial attempts at an economic reform, Lukashenka decided to gradually strengthen his regime in political and economic spheres. Minimal level of privatisation and the direct control of banking sector by the presidential administrative allowed through lending of capital for certain industrial capacities to significantly increment the production. Russia represented the principal market for these productions. Without the Russian factor, there would have not been any Belarusian “economic miracle”. Belarusian relative economic progress was caused predominantly because of the openness of Russian market for Belarusian production and besides because of the direct Russian subsidies for Belarusian economy.

Specific character of the Belarusian economic transformation was determined by four decisive factors. Firstly, pattern of Belarusian industry built in the Soviet period and for the unique needs of the Soviet state highly influenced the process of transformation. Foremost, the fact that the industry was located only in several large enterprises chiefly oriented on export. It is necessary, to underline that the living standard in Belarus was starkly above the Soviet average. Secondly, Belarusian national identity was in late 1980s still blurred and unclear. There was no experience of independent statehood and repeated affinity with Russia was rather favoured by the public. Thirdly, the new political elites were behaving populist because they were driven by the fear of losing of their position that could allegedly happen after social upheavals resulting from restructuralization and privatisation of Belarusian companies.

Fourthly, the close interconnection between Russia and Belarus was caused by dependence of Belarusian economy on Russian market and natural resources. Kebich and Lukashenka considered the collaboration with Russia as the easiest and most comfortable possibility for the strengthening of the performance of Belarusian economy; this notion corresponded with the view of the majority of Belarusians. Aforementioned factors inevitably led to the formation of specific Belarusian way of economic transformation.

Použitá literatura

Prameny

Архивы Беларуси, «Последствия Великой Отечественной войны для Беларуси», <http://archives.gov.by/index.php?id=697135> (poslední přístup 6. dubna 2013).

Belarus Economic Trends. Minsk: Tacis European Expertise Service, November 1996.

Broad Money Supply, The National Bank of the Republic of Belarus, <http://www.nbrb.by/engl/statistics/MonetaryStat/BroadMoney/> (poslední přístup 11. května 2013).

Что такое быть белорусом? (Вилниус: НИСЭПИ, 2009). <http://www.iiseps.org/old/12-09-12.html> (poslední přístup 10. dubna 2013).

International Monetary Fund, „Republic of Belarus – Recent Economic Developments“, November 1997. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/1997/cr97111.pdf> (poslední přístup 5. května 2013).

International Monetary Fund, „Republic of Belarus: Recent Economic Developments“, December 1999. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/1999/cr99143.pdf> (poslední přístup 15. května 2013).

International Monetary Fund, „Republic of Belarus: Selected Issues“, February 2002. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2002/cr0222.pdf> (poslední přístup 11. května 2013).

Конституция Республики Беларусь 1994 года, <http://zakanadaustva.narod.ru/constitution1994.html> (poslední přístup 1. května 2013).

Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканском референдуме 24 ноября 1996 года.)

<http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=v19402875&p2={NRPA}> (poslední přístup 1. května 2013).

Программа неотложных мер по выходу экономики Республики Беларусь из кризиса. <http://old.bankzakonov.com/d2008/time80/lav80959/index.htm> (poslední přístup 4. května 2013).

Религиозность и мораль белорусов (Вилниус: НИСЭПИ, 2010). <http://www.iiseps.org/old/09-10-10.html> (poslední přístup 10. dubna 2013).

Transition Report 2000 (London: European Bank for Reconstruction and Development, 2000), <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR00.pdf> (poslední přístup 9. května 2013).

Указ Президента Республики Беларусь от 24. мая 1996 №208 "О некоторых мерах по упорядочению деятельности субъектов хозяйствования", <http://newsby.org/documents/ukazp/2012/ukase-by4/ukaz2012-belarus-3981.htm> (poslední přístup 8. května 2013).

Указ Президента Республики Беларусь от 24. мая 1996 г. №209 "О мерах по регулированию банковской деятельности в Республике Беларусь" <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic56/text583.htm> (poslední přístup 6. května 2013).

Указ Президента Республики Беларусь от 26 июня 1996 г. №226 "О реализации программы финансово-экономического оздоровления предприятий телевизионной отрасли" <http://www.levonevski.net/pravo/temy/tema26/vtor/docm1035.html> (poslední přístup 6. května 2013).

Указ Президента Республики Беларусь от 14 ноября 1997 г. №591 "Об особом праве ("золотой акции") государства на участие в управлении акционерными обществами", <http://old.bankzakonov.com/d2008/time69/lav69740.htm> (poslední přístup 7. května 2013).

World Bank, „Belarus: Window of Opportunity to Enhance Competitiveness and Sustain Economic Growth“, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/8351> (poslední přístup 11. května 2013).

World Bank, «Статистический сборник, 1993 год. Государства бывшего Советского Союза», http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2006/01/25/00016016_20060125125200/Rendered/PDF/12346010RUSSIAN.pdf (poslední přístup 10. dubna 2013).

XXVI съезд КПСС, «Основные направления экономического и социального развития СССР на 1981—1985 гг. и на период до 1990 г.», http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/_KPSS.html#026 (poslední přístup 10. dubna 2013).

XXVII съезд КПСС, «Основные направления экономического и социального развития СССР на 1986—1990 годы и на перспективу до 2000 года», http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/_KPSS.html#026 (poslední přístup 10. dubna 2013).

Literatura

Monografie a sborníky

Abdelal, Rawi. "Interpreting Interdependence: National Security and the Energy Trade of Russia, Ukraine, and Belarus." in *Swords and Sustenance: The Economics of Security in Belarus and Ukraine*, ed. Robert Legvold, and Celeste Wallander (Cambridge: MIT Press, 2004), 101.

Bulhakaw, Valer, ed. *Belarus-Russia integration: analytical articles*. Minsk & Warsaw: Analytical Group, 2003.

Булгакаў, Валер. *Палітычная гісторыя незалежнай Беларусі*. Вільня: Інстытут Беларусістыкі, 2006.

Dąbrowski, Marek and Rafał Antczak. *Economic Transition in Russia, the Ukraine and Belarus in Comparative Perspective*. Warsaw: Center for Social & Economic Research, 1995. http://www.case-research.eu/upload/publikacja_plik/3459873_050.pdf (poslední přístup 12. dubna 2013).

Dąbrowski, Marek. *The Reasons of the Collapse of the Ruble Zone*. Warsaw: Center for Social & Economic Research, 1995. http://www.case-research.eu/sites/default/files/publications/3460035_058e_0.pdf (poslední přístup 14. dubna 2013).

Danilovich, Alex. *Russian-Belarusian Integration: Playing Games Behind the Kremlin Walls*. Padstow: Ashgate, 2006.

Федута, Александр. *Лукашенко. Политическая биография*. Москва: Реферendum, 2005.

Федута, Александр, Олег Богущкий и Виктор Мартинович. *Политические партии Беларуси – необходимая часть гражданского общества*. Минск: Фонд имени Фридриха Эберта, 2003. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belarus/07073.pdf> (poslední přístup 13. dubna 2013).

Фурман, Дмитрий, ред. *Россия и Белоруссия: общества и государства*. Москва: Права человека, 1998.

Huntington, Samuel. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster, 1996.

Ioffe, Grigory. *Understanding Belarus and How Western Foreign Policy Misses the Mark*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2008.

Коктыш, Кирилл. *Трансформация политического режима Республики Беларусь, 1990-1999*. Москва: МГИМО, 1999.

Korosteleva, Elena, Colin Lawson and Rosalind Marsh, ed. *Contemporary Belarus. Between democracy and dictatorship*. London: Routledge, 2003.

Łatyszonek, Oleg, Eugeniusz Mironowicz. *Historia Białorusi: od połowy XVIII do końca XX wieku*. Białystok: Związek Białoruski w Rzeczypospolitej Polskiej, 2002.

Леонов, Василий. *Работа над ошибками*. Смоленск: Скиф, 2003.

Marples, David R. *Belarus: A Denationalized Nation*. London: Routledge, 1999.

Mildner, Kirk. *Belarus: Kritische Überlegungen zu Politik und Wirtschaft des Lukaschenko-Regimes*. Köln: Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 2000.
<http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/4152/ssoar-2000-mildner-belarus.pdf?sequence=1> (poslední přístup 6. května 2013).

Parker, Steward. *The Last Soviet Republic: Alexander Lukashenko's Belarus*. Bloomington: Trafford, 2007.

Пелипась , Игорь , ред. *Экономика Беларуси: тенденции развития и основные вызовы*. Минск: Исследовательский центр ИПМ, 2006.

Пролесковский, Олег и Лев Криштапович, *Белорусский путь*. Минск: Информационно-аналитический центр при Администрации Президента Республики Беларусь, 2009. http://iac.gov.by/nfiles/000019_245549.pdf (poslední přístup 14. dubna 2013).

Rontoyanni, Clelia. *Russia's Policies Towards Belarus and Ukraine: Towards Integration or Disintegration?* Glasgow: University of Glasgow, 2001.

Сіліцкі, Віталь. „Эканамічная палітыка Лукашэнкі“ в *Беларуска-расейская інтэграцыя. Аналітычныя артыкулы*, ред. Валер Булгакаў. Менск: Энцыклапедыкс, 2002.

Шевцов, Юрий. *Объединенная нация. Феномен Беларуси*. Москва: Европа, 2005.

Шевчук, Евгений и Валерий Гурачевский. *15 лет после чернобыльской катастрофы: последствия в Республике Беларусь и их преодоление. Национальный доклад*. Минск: Комитет по проблемам последствий катастрофы на Чернобыльской АЭС, 2001.
<http://www.progettohumus.it/include/bielorussia/docs/reportkom/Report2001Ru.pdf>
(poslední přístup 10. dubna 2013).

Wilson, Andrew. *Belarus. The Last Dictatorship in Europe*. New Haven & London: Yale University Press, 2011.

Zaprudnik, Jan. *At a Crossroads in History*. Boulder: Westview Press, 1993.

Злотников, Леонид и Наталья Злотникова. *Проблемы экономических реформ в Беларуси*. Варшава: Центр социально-экономических исследований, 1996.
http://www.case-research.eu/upload/publikacja_plik/3696693_066r.pdf (poslední přístup 13. dubna 2013).

Злотников, Леонид. *Либерализация экономики Беларуси: необходимость и проблемы*. Минск: Материалы представительства Всемирного Банка в РБ, 1998.
<http://ekonomika.by/downloads/Zlotnikov100.pdf> (poslední přístup 12. dubna 2013).

Zlotnikov, Leonid. "The Belarusian 'economic miracle' – illusions and reality" in *Back from the cold? The EU and Belarus in 2009*, ed. Sabine Fisher, No. 119 of *Chaillot Paper*, 65-78. Paris: Institute for Security Studies, 2009.
<http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp119.pdf> (poslední přístup 12. dubna 2013).

Odborné články

Eberhardt, Piotr. „The Concept of Boundary between Latin and Byzantine Civilization in Europe,“ in *Przegląd Geograficzny* 76, No. 2 (2004): 169-188.

Eke, Steven and Taras Kuzio, "Sultanism in Eastern Europe: The Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus," *Europe-Asia Studies* Vol. 52, No. 3 (2000): 523-547.

Fischer, Stanley and Ratna Sahay, „The Transition Economies After Ten Years“ in *IMF Working Paper 00/30* (Washington: IMF, 2000), <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp0030.pdf> (poslední přístup 9. května 2013).

Ioffe, Grigory. "Understanding Belarus: Economy and Political Landscape," *Europe-Asia Studies* Vol. 56, No. 1 (2004): 85-118.

Kornai, János, Eric Maskin and Gérard Roland, "Understanding the Soft Budget Constraint," in *Journal of Economic Literature* 41 (2003): 1095-1136. <http://www.sss.ias.edu/files/papers/econpaper19.pdf> (poslední přístup 6. května 2013).

Marples, David. "Kuropaty: An Investigation of a Stalinist Historical Controversy," *Slavic Review*, Vol. 53, No. 2 (1994): 560-570.

Svoboda, Karel. „Spolupráce nebo závislost? Vztah běloruské ekonomiky k Rusku“, *Asociace pro mezinárodní otázky*, 5. února 2007. <http://www.amo.cz/publikace/spoluprace-nebo-zavislost-vztah-beloruske-ekonomiky-k-rusku.html> (poslední přístup 15. května 2013).

Tsygankov, Andrei. "Defining State Interests after Empire: National Identity, Domestic Structures and Foreign Trade Policies of Latvia and Belarus," *Review of International Political Economy* Vol. 7, No. 1 (2000): 101-137.

Volakhava, Liudmila. „Identifikace běloruského národa v kontextu civilizačního pohraničí“, *Acta Politologica* No. 1, Vol. 5 (2013): 18-46.

Злотников, Леонид. «Выживание или интеграция?», *Pro et Contra*, Том 3, № 2 (1998): 81-94. http://uisrussia.msu.ru/docs/nov/pec/1998/2/ProEtContra_1998_2_06.pdf (poslední přístup 16. května 2013).

Internetové zdroje a novinové články

«Чековая приватизации в Беларуси продлена еще на 3 года», *Gb.by*, 7. декабря 2012, <http://www.gb.by/novosti/ekonomika/chekovaya-privatizatsii-v-belarusi-prodl> (poslední přístup 16. dubna 2013).

Федорович, Виктор. «Александр Лукашенко. На антикоррупционной волне,» *Naviny.by*, 30. августа 2011, http://naviny.by/rubrics/politic/2011/08/30/ic_articles_112_174919/ (poslední přístup 14. dubna 2013).

Гусман, Михаил. «Александр Лукашенко: Мои выборы были фальсифицированы», *Известия*, 26. августа 2009. <http://izvestia.ru/news/352332> (poslední přístup 11. dubna 2013).

«Итоги выборов народных депутатов Белорусской ССР 1990 года,» *Naviny.by*. http://naviny.by/rubrics/elections/1990/03/04/ic_articles_623_169942/ (poslední přístup 13. dubna 2013).

«Корни белорусской политики. Богданкевич: мы вскочили в яму», *Telegraf.by*, 28. сентября 2011. <http://telegraf.by/2011/09/korni-belorusskoi-politiki-stanislav-bogdankevich> (poslední přístup 6. května 2013).

Лукашенко, Александр. «Диктатура: белорусский вариант?», <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.99/6.html> (poslední přístup 14. dubna 2013).

Позняк, Зенон. «О русском империализме и его опасности», *Народная газета*, 15.-17. января 1994. http://knihi.com/Zianon_Pazniak/O_russkom_impierializmie_i_jeho_opasnosti-ru.html (poslední přístup 14. dubna 2013).

Ракова, Елена. «Чековая приватизация», *Наше мнение*, 27. сентября 2005, <http://nmnby.eu/news/analytics/2466.html> (poslední přístup 16. dubna 2013).

Тарахович, Анатолий. «Один на один с собственным курсом», *Белорусы и рынок*, 30. марта 1998. <http://www.br.minsk.by/index.php?article=16232> (poslední přístup 11. května 2013).

Veselý, Luboš. „Alexandr Lukašenko – velkoobchod se zbraněmi s.r.o.“, *Asociace pro mezinárodní otázky*, 5. května 2003, <http://www.amo.cz/publikace/alexandr-lukasenko--velkoobchod-se-zbranemi-sro.html> (poslední přístup 13. května 2013).